

MÁLYUSZ ELEMÉR
A MAGYAR ÁLLAM A KÖZÉPKOR VÉGÉN

Nép és állam, társadalom és művelődés ma mindenütt kölcsönösen szoros, szétválaszthatatlan egység részei s a nemzeti közösségek hatalmuk fokozását, erejük megnövekedését várják attól, ha valami módon a kapcsolatot még szorosabbra fűzhetik a négy tényező között. Ami ma oly nyilvánvaló, az a középkor végén korántsem volt természetes. Velence valóságos nagyhatalom, noha az államterület, az öt körülvevő vidék, amelyet a magáénak nevezhetett, hátvédnek is alig volt elég; az utolsó keleti hódító nép, a török, került minden kapcsolatot az alattvalóivá tett népekkel; a társadalom – a hűbériség és rendiség szellemének megfelelően – a tömegeket a maga keretein kívül állóknak tekintette, a művelődés pedig annyira exclusiv, hogy nyelve sem nemzeti, hanem az antik emlékekből táplálkozó latin. Mintha csak mindannak az ellenkezője érvényesült volna, amit ma modernnek szokás nevezni. Az állapotok, amelyek mint a mult hagyományai átöröklődtek a XV. Századra, tagadhatatlanul oly kornak voltak a sajátjai, amely különbözött a miénktől s ennek megfelelően mások a feltételei is annak, hogy egy állam hatalma megsokszorozódva felülmúlja valamelyik szomszédját vagy hogy a művelődés kiérlelje legszebb, legértékesebb gyümölcseit. Mint a török és a megelőző nomád lovasnépek – köztük a honfoglaló magyarság – példája mutatja: minél áthidalhatatlanabb az ür, amely a harcos elemet elválasztja a dolgozók csoportjaitól, annál átütőbb az állam ereje, annál inkább képes csak hódításokra és uralomra gondolni. De a művelődés felvirágzásának sem feltétele, hogy a nemzeti társadalom rétegeiből szívja életerejét. Ugyan mi köze is van a francia népnek a nagy angol, olasz, német skolasztikusokhoz s mégis tagadhatatlanul az ő országának hírnevét növelte működésük. Amit tett, az mindössze annyi, hogy egyházi javadalmainak egy részét a pápaság utasítására átadta a kizárólag tudománnyal foglalkozóknak s így az anyagi gondoktól mentesítette őket. Oly kevés ma, de oly sok akkor, – és a Párizsba sereglő filozófusok és teológusok működése máris elveszíti otthoni színeit és francia jelleget ölt.

Az állami és kulturális fejlődésnek a középkor végén így gyökeresen más feltételei voltak, mint amelyek ma megszokottak előttünk; aki tehát a magyarság életmunkáját meg akarja érteni, a maitól eltérő kánont kénytelen kezébe venni, s mindig arra kell gondolnia, hogy a magyarság megoldásra váró feladatai és a körülmények egyaránt mások voltak, mint amelyeket mi természetesenek találunk. A XV. század azonban új követelményeket is állított a magyarság elé. Mivel az új minden korban nemcsak évtizedenként, hanem szinte naponként tűnik az emberiség elé, folytonos erőfeszítésekre serkentve, a magyarság is megszokta a korábbi századok során, hogy vele szüntelenül megbirkózzék. Az az időszak azonban, amelyet a közkeletű meghatározás szerint is a középkor és újkor átmenetének szokás tekinteni, úgy látszik, az átlagosnál is többször kívánt megbarátkozást új jelenségekkel és beleélést új helyzetekbe. Ugyanakkor szokatlan lehetőségeket is tartogatott. Úgy tűnik fel, mintha a régi statikus rendszer elemei szétváltak volna, hogy más csoportosulásra adjanak alkalmat. Mint minden változáskor, most is kettő közül választhatott a magyarság: vagy elhalad mellette anélkül, hogy sejtelve is támadna a mulasztásról, vagy megragadja azt, hogy nagy helyzeti előnyt biztosítson magának és szomszédai közt az élre küzdje fel magát. Az utóbbi – felesleges magyarázatni – az életerő bizonyága.

A multból fennmaradt állapotok és a jelen követelményei határozták tehát meg a középkor és újkor fordulóján a magyarság sorsát s így története ekkor is azzal a küzdelemmel azonos, amelynek folyamán örökölt erőire támaszkodva igyekezett a jelenben létét biztosítani, a jövőre pedig újabb belső erőforrások birtokába jutni. A multból átvett, statikus állapot, a középkori hagyomány a mai ember számára, tagadhatatlan, kissé nehezen érthető, mivel azonban az új követelmények napjainkban sem

veszítették el időszerűségüket, nem teljesen elantikválódott időszak az, amellyel meg [Az állam és az új idők] óhajtunk ismerkedni. Ha ugyanis a ma érvényesülő gazdasági rendszer, a tőkés gazdálkodás első próbálkozásai, a Fuggerek és Thurzók vállalkozásai ezekbe az évekbe esnek, ha ugyanakkor állapotodott meg művészi látásmódunk, amely a középkori szukcesszívvval, a hősének életét születésétől haláláig epizódszerűen egy festményen elbeszélő felfogással szakítva az egyetlen pillantással átfogható képet tartja művészeinek, akkor – ily különböző területeken találva megegyezést a XV. század és a jelen közt – bizonyos együttérzést, amely a megértés alapjául szolgálhat, eleve feltételezhetünk. Ha pedig figyelmünket tervszerűen kiterjesztjük annak megvizsgálására, hogy állam, nép, társadalom és kultúra szoros kapcsolatba jutásának a gondolata nem merült-e fel, ha csak elfátyolozottan is, a középkorvégi magyarság előtt, s ez nem tett-e legalább ösztönszerűen néhány lépést a ma izzóvá lett probléma megoldása felé, akkor mintegy számunkra időszerű koordinata-rendszer elé állítva a megtörtént dolgok rajzát, még közelebb hozzuk magunk elé azt a kort, amely kétségtelenül megérdemli, hogy el nem múltó valóság legyen számunkra.

Ha nehéz is eldöntenünk, hogy a magyarság sorsát meghatározó négy tényező: nép, társadalom, állam és műveltség közül melyik a legfontosabb, – bizonyos, hogy egyik sem kapcsolható ki a többi kára nélkül, – az könnyen megállapítható, hogy a középkor és újkor fordulóján az állam volt közülök a legaktívabb. Az állam helyzetével, szervezetével és szerepével azonban nemcsak azért kell sorrendben először megismerkednünk, mert történetünk legszembevetőbb vonásait idézzük ily módon magunk elé; nem is csak azért, mert államunk jelentette a magyar nép és társadalom számára a védőövet, amelyen belül szabadon terjeszkedhetett, a kultúra számára pedig az alapot, amelyre magyarosodni hivatott felépítménye ráhelyezkedhetett. Az államot áttekintésünkben azért is megilleti az elsőbbség, mivel ő lett legelőször figyelmes az idők változására és igyekezett értékesíteni a magyarság számára adódó előnyöket.

A változást az egyház hatalmának s ezzel befolyásának csökkenése idézte elő. Az Anjouk Magyarországnak sorsára az egyház még nagy, minden mást háttérbe szorító hatást gyakorolt, hiszen Károly Róbert családjával ő adott új dinasztia a magyarságnak. De ugyanő tartotta nálunk is érvényben a középkori gondolatrendszert, amely az egész világot egy ideális égi birodalom képére szerette volna átalakítani. Az ellenkezés korántsem ezzel a világnézettel szemben ébredt fel, mintha egyes nemzetek szerették volna lerázni súlyát, hanem a hatalmat gyakorló pápasággal szemben. Amíg a pápaság viláгурalmát megalapította és érvényesítette, nem egy ellenféllel s nem egyszer kellett megküzdenie. De győzedelmeskedett kitartásával, minden diplomáciát felülmúló éberségével és ügyességével. Most azonban, a XIV. század végén oly ellenféllel találta magát szemben, amely erősebbnek bizonyult, mint a Canossa-járáásra kényszerített német-római császárság, mivel belülről támadt ellene.

A pápai abszolutizmusnak ezt az ellenzékét az egyes nemzetek főpapsága és az egyetemek magisztereinek, a tudománnyal hivatásszerűen foglalkozóknak szellemi arisztokráciája jelentette. Az előbbi mélyen fájlalta, hogy a központi szervezetű pápaság az egyház kormányzásában nem enged számára teret, mert az ügyek intézését a kúriában összpontosítja, s az is bántotta, hogy bármelyik nagy javadalmat szó nélkül kell átengednie ismeretlen klerikusoknak, esetleg szerzeteseknek csak azért, hogy a pápa megjutalmazhassa a neki tett szolgálatokat. De nem feledkezhetett meg arról sem, hogy számára anyagi szempontból rendkívül hátrányos, ha a pápaság önkényesen állapítja meg a beneficiumok elnyerésének feltételeit, tetszése szerinti összegek lefizetése ellenében adva csak át a püspökséget vagy érsekséget az új javadalmasnak. A magyar klérus azt az időt óhajtotta visszahozni, amidőn az egyházi méltóságokat a káptalanok választással töltötték be, hogy így ismét függetlenné válva, ne kelljen a pápai politika eszközévé lennie; szerette volna továbbá biztosítani, hogy az egyházi

adó az ő hozzájárulásával állapíttassék meg, a bíbornoki kollégium pedig mint hivatali arisztokrácia nyerjen szerepet és súlyt a pápa mellett, akárcsak mint egy alkotmányos monarchiában. A szellemi arisztokrácia, az egyetemek által kitermelt értelmiségi réteg, amely sokkal népesebb volt, semhogy az egyházi bürokrácia minden tagjának megélhetését biztosíthatta volna, már tömegével is egyre nagyobb súllyal nehezedett a fennálló rendszerre. De ezenfelül élénk érvényesülési vágy is fűtötte. Birtokában volt ugyanis a kor magas műveltségének, amelyet maga is sokra tartott, hiszen kemény munkával szerezte meg az egyetemeken, különösen jelentősnek érezte fölényét [Törekvések a pápai hatalom korlátozására] a világi társadalom tömegei felett, mivel tanultságát vallási problémák magyarázatában, a hit kérdéseinek laikusok által alig érthető, tehát tiszteletet ébresztő fejtegetései közben mutathatta meg, végül pedig meg volt győződve, hogy közreműködése, bevonása az egyház kormányzásába ennek magának is javára válna.

Magas klérus és szellemi arisztokrácia előtt egyaránt az egyházi parlament képe lebegett; az egyik ott óhajtotta adómegszavazási jogával a kúria hatalmát korlátozni, a másik a tanácskozások folyamán tudását, szónoki ügyességét megcsillogtatni. Így lett állandó a XIV. század utolsó évtizedeiben az egyetemes zsinat összehívásának követelése. Angol és francia kezdeményezés után német teológusok egyre határozottabban hirdették, – egyikük, Langensteini Henrik Magyarország szomszédságában, a bécsi egyetemen – hogy az egyház legfőbb hatalma maga az ecclesia universalis, amely soha nem tévedett, sem halálos bűnbe nem eshet, hiszen csalhatatlan feje Krisztus, képviselőjének, az általános zsinatnak pedig a kardinálisok testülete és a pápa, ez a földi, arisztokratikus-monarchikus vezetőség alája van rendelve. A nagy vitairódalomban ez a demokratikus felfogás még mérsékeltnek mondható, mivel olyan hangok is hallatszottak, hogy a püspökök az apostolok igazi utódai, az ő kötelességük, hogy az egyház megreformálására, ha a császár vonakodnék, a fejedelmekkel együtt zsinatot hívjanak össze s mert nem lehet a test minden erejét egyetlen tagban, a pápában összpontosítani, a vezetés is őket illeti, – tehát a pápát letehetik, a bíbornokok az ő megbízottaik – a hatalmat bitorló pápával szemben pedig mindenkit, a legszegényebb polgárt és parasztot is ellenállásra kötelezhetnek. A pisai zsinat (1409) valóban el is mozdított két pápát, a konstanzi pedig (1414) hármat fosztott meg trónjától, illetőleg bírt lemondásra, amidőn azonban itt a magiszterek és egyetemi tanárok szellemi arisztokráciája, félretolva a pápát és a bíbornokokat, minden jogot magának követelt és forradalmi jelentőségű módon a többségi elv alapján akarta az egyház új szervezetét megállapítani, mondván, hogy az a törvény, amiben a többség megegyez, a kardinálisok szembefordultak a zsinati párttal és megakadályozták, hogy az abszolutizmus helyébe a bürokratikus oligarchia lépjen. Mivel az új rendszerben elveszítették volna jelentőségüket, hiszen még a pápaválasztás joga is kicsúszott volna kezükből, keresztülvitték V. Márton trónra helyezését s megrögzítették az alkotmányos monarchia uralkodási formáját.

De ha az új pápa szakított is az abszolutizmussal, a fenyegetően hatalmas ellenzékkel szemben, – ennek erejére jellemző, hogy még később is a fiatal Aeneas Sylvius és Nicolaus Cusanus a magiszterek pártjához tartozott – neki és a bíbornokoknak támaszra volt szükségük. Ezt a világi fejedelmekben találták meg, a zsinati párt eddigi pártfogóiban. Ők, a laikus ellenállás képviselői, anyagi okokból fordultak korábban a pápasággal szembe és az egyházi javadalmaknak külföldiek kezére jutása, meg a nemzeti jövedelem jelentős részének Rómába, illetőleg Avignonba özönlése ellen küzdöttek. Anglia járt elől, mert ő már 1343-ban parlamenti határozattal tiltotta el, hogy akár idegen, akár angol javadalmat nyerhessen bullák, azaz pápai kinevező iratok erejével, 1351-ben újabb statutummal semmisnek jelentette ki a pápai reservatio-, illetőleg provisio-jog gyakorlását, az ily módon kérdésessé lett javadalom felett a rendelkezés jogát a királynak vagy a kegyúrnak ítélvén, 1366-ban pedig ünnepélyesen hangoztatta, hogy János királynak nem volt joga az országot pápai

felsőbbség alá vetni s ezért a hátrálékos hűbéri adó fizetését megtagadta. Nem kisebb határozottságot tanúsítottak azonban a francia királyok sem, hogy a maguk egyházának, a gallikánnak különállását biztosítsák, szabadságait meg elismertessék; a párizsi parlament tehát 1406-ban jogtalanoknak nyilvánította az új egyházi javadalmasoktól szedni szokott hatalmas pápai illetékeket, az ugyanazon évben tartott nemzeti zsinat pedig megszüntette a provisio-rendszert és az adókat. A magyar érdekek hasonló védelmét Zsigmond két rendelkezése jelzi. Az egyik 1394-ben megtiltotta, hogy bullások, főleg idegenek Magyarországon javadalmat szerezhessenek, a másik pedig 1404-ben részletesen körülírta a király felségjogait. Eszerint egyházi javadalmat a pápa többé nem adományozhat Magyarországon, kúriájából származó irat nem hirdethető ki, csak a király külön engedélyével, a tilalom megszegői pedig fej- és jószágvesztéssel lakolnak. Ez a határozat azt jelentette, hogy minden egyházi kinevezés a királytól ered, az apostoli széknek pedig nem marad jogköre Magyarországon, ha egyszer bírói ítéleteinek, adót kivető parancsainak kihirdetése, következőleg végrehajtása is az uralkodótól függ. A tilalmak ugyan nem érvényesültek betűszerinti szigorúsággal, – ez azt jelentette volna, hogy Magyarország végleg szakít Rómával, amit még Anglia is csak a reformáció korában tett meg, – az állam hatalmi igényeinek megnövekedéséről azonban annál határozottabban tanúskodnak.

Bármennyire korlátozták is a világi fejedelmek a kúria hatalmát, a Konstanzban két tűz közé került pápaság még mindig veszélytelenebbnek találta őket, mint belső ellenzékét, a demokratikus zsinati pártot. Engedményeket tett tehát nekik, hogy a maga pártjára vonva őket, az ellenzék egyedül maradjon, s a fejedelmek belementek az alkuba. Egymásután konkordátumot kötöttek a szentszékkal, hogy ily módon az egyház és államuk viszonyát pontosan megállapított, kölcsönös kötelezettségek alapján szabályozzák. Az első konkordátum az lehetett, amely Zsigmond támogatásának ellenértékéül elismerte a magyar király korlátlan főkegyúri jogát. A megtört úton haladva azután a kisebb uralkodók, a feltörő német territoriális fejedelmek szintén hatásossá tudják tenni a XV. század folyamán befolyásukat az egyházi ügyek intézése terén. Nemcsak Bajorország vagy Szászország, hanem Brandenburg fejedelme is biztosítja tehát magának, hogy a püspöki székeket csak neki tetsző klerikusok nyerhessék el, vagy hogy az egyházi törvényszékek hatásköre korlátozódjék, az ő szabad rendelkezése alatt álló javadalmak száma pedig megnövekedjék. Az ilyesféle sorozatos megegyezések után a szellemi arisztokrácia többé nem cselekvő tényező, ezzel letűnik az egyházi szervezet megreformálásának gondolata, a zsinatok pedig eredménytelenül oszlanak fel.

Az egyház belső meghasonlása, a zsinati és pápai elv küzdelme tehát egy harmadik tényezőnek, az államnak vált a javára. Ez nőtt nagyra, kiszabadult az egyház gyámkodása, a pápa uralma alól, sőt fölébe kerekedett. A fejedelmek nemcsak az ellenpápák letevésénél és újak megválasztásánál érvényesítették befolyásukat, hanem otthon, államuk területén is kivették részüket a reformáció munkájából. Nálunk Hunyadi János, a kormányzó a két nagy koldulórend, a ferences és dominikánus reformirányának, az úgynevezett obszerváns-mozgalomnak a pártolásával nyúlt bele a belső szervezeti kérdésekbe, Mátyás király a ciszterci kolostorok benépesítése és felvirágoztatása érdekében tett kezdeményező lépéseket, II. Ulászló pedig a bencés apátságok megreformálására adott, immár Luther évszázadában, utasításokat.

Azt az államot, amely a XV. század folyamán ténylegesen a legerősebb hatalommá lett, ezek után a közvélemény sem tekinthette többé az egyházi gondolat alá rendelt másodlagos fontosságú elemnek. Vége volt immár nemcsak annak a túlzó felfogásnak, amelyet VII. Gergely kora vallott, hogy az állam az ördög műve, hanem a laikus világ iránt nagyobb megértést [Az állam függetlenülése az egyháztól] tanúsító, de még mindig az egyház felsőbbségét hirdető teóriák uralmának, így az Aquinói Tamás-félének is. Nincs tehát többé szó arról, hogy az állam az eredendő bűn következtében keletkezett s alacsony állapotából csak az egyház emelte ki, de arról sem, hogy a pápaságé a világi és a szellemi

hatalom s ez csak a gyakorlatban válik ketté, hogy az állam az egyháznak „brachium saeculare“-ja legyen. A közfelfogás az államot most már az egyháztól függetlennek látta, a tudományos gondolkodás pedig annak felszabadulását és önálló egyéni életre ébredését az úgynevezett organikus államtanban juttatta kifejeződésre. Ez az elmélet az állami rendet élő organizmussal állította párhuzamba, hogy az összehasonlítással az állam függetlenségét, a kormányzás szétválaszthatatlan egységét és harmóniáját érzékeltesse, a hatalom forrásául pedig a népet jelölje meg. Az államot ugyan már korábban is hasonlították organizmushoz és például Salisbury-i János leírása szerint a fejedelem az állam feje, a szenátus szíve, a lovagok és tisztviselők szeme, füle, nyelve, a katonaság keze, a parasztság pedig lába, a vezető gondolat azonban mindig az volt, hogy az államnak az egyház alá tartozását és vele szemben alsóbbrendűségét bizonyítsák, aminthogy az említett leírás is az állam lelke gyanánt a papságot jelölte meg.

Az új felfogás szerint, ellenkezőleg, a lélek magában az államban van. Mint az elmélet megfogalmazója, Paduai Marsilius kifejtette, a lélek az összességnek az akarata; belőle, a központi értelemről indul ki az állam minden tevékenysége és árad szét az éltető erő, akár mint szívből az élet és a test melege. A teória azonban az államot nemcsak független, önálló szervezetnek tekintette, hanem hasonlatával annak belső rendjéhez is ideális példaképet szolgáltatott, amidőn az uralkodót a szervezet fejének, az alattvalókat pedig tagjainak nevezte s mindegyikük szerepét éppen úgy nélkülözhetetlennek nyilvánította, mint a test bármely tagját. Azzal pedig, [Az organikus államtan] hogy az egyes részek működésének, akárcsak mint a testi szervek funkciójának lényegét abban látta, hogy az egész organizmus életét biztosítják, harmónikus együttműködésük megbomlását meg a test organizmusának példájára oly betegségeknek nevezte, amelyet különböző orvosságokkal kell megszüntetni, meggyökerezettette azt a felfogást, hogy az állam meglehetősen tökéletes intézmény, ha sikerül eltávolítani életéből a fejlődést gátló elemeket. S ha még figyelembe vesszük, hogy minden világi autoritás forrásának a népet tekintvén, az állam alá közvetve isteni eredetű alapot helyezett, megérthetjük: oly általános érvényt szerzett, hogy Aeneas Sylvius vagy Nicolaus Cusanus is elismerték az egyházi és állami hatalom egymás mellé rendeltségét, az előbbinek a lelki, az utóbbinak a világi dolgok feletti intézkedő jogát, a túlzók pedig azt hirdették, hogy az egyházat nem illeti meg sem a plenitudo potestatis, sem a végrehajtó hatalom, nem lehet sem tulajdona, sem bírói jogköre, hanem egyedül az államé a jog, hogy kényszerítő parancsokat bocsásson ki s azokat végrehajtsa.

A változást, amelynek előnyeit minden európai állam oly örömmel élvezte, Magyarország esetében különösen indokoltá tették a külpolitikai események. A török feltűnésével és szakadatlan hódító hadjáratai következtében ugyanis Magyarország helyzete rendkívül megnehezedett: véget ért az a nyugalom, amelyben a XIV. század folyamán része volt s megint a teljes pusztulás fenyegette, akárcsak mint a királyság első korszakában. Csakhogy míg akkor a német birodalom erőit annyira lekötötte a pápaság, hogy a két egymást marcangoló világhatalom közt a magyarság megőrizhette állami függetlenségét, most a Bizánc birtokába lépő törökkel egyedül kellett felvennie a harcot. Az európai népekből nem hiányzott ugyan a szolidaritás-érzés, mert tagadhatatlan jóindulattal figyelték a magyarság élethalál küzdelmét, örültek is győzelmeinek, őt magát pedig elnevezték a kereszténység védőbástyájának, reális és tartós segítség nyújtására azonban nem voltak kaphatók. Az a társadalmi réteg, a lovagság, amely az államhatárok felett nagy egységbe fogva őket össze, nemcsak hivatásának vallotta a „hitetlenek“ elleni harcot, hanem a diadalmas keresztesháborúk korában a haderőt is jelentette, életformája formalisztikussá válásával már lehanyagoltan volt és éppen úgy kezdett háttérbe szorulni otthon a polgárság, a harctéren pedig a svájci parasztok, majd a különböző zsoldos seregek mögött, mint a fegyvereit megáldó egyház a feltörő államokkal szemben. Miután lelkes erőfeszítése, amely a középkor egyik leghatalmasabb és legbüszkébb lovagseregét állította talpra, – természetesen

nem a mesék világába tartozó százezres létszámmal, hanem körülbelül 10.000 fővel – éppen a török ellenében, Nikápolynál (1396) kudarcba fulladt, hasonló vállalkozásra többé nem kerülhetett sor, az egyes államokat pedig, amióta csak saját boldogulásuk biztosítására és érdekeik előmozdítására törekedtek, kitartó diplomáciai tevékenység sem bírhatta rá, hogy jelentős haderőiket egy nagy vállalkozás részére átengedjék.

A változásról, amelyen az európai gondolkozás átment, tanúskodik többek között a mantuai kongresszus. II. Pius pápa hívta ezt össze 1459-ben, a híres humanista, aki – talán hogy feledtesse Aeneas Sylvius életét – egyetlen nagy eszmének szentelte hátralévő éveit és a keresztény fejedelmek s népek keresztshadjáratával akarta megmenteni Európát, a nyugati kultúrát a töröktől. De hiába kért, írt, tárgyalt, a kítűzött napra egyetlen uralkodó sem jelent meg Mantuában, sőt még követeket sem küldtek. Amidőn pedig elszántan arra rendezkedett be, hogy hetekig is várni fog rájuk, a környezetében lévő bíbornokok félreérthetetlenül tudtára adták, hogy nem tetszik nekik a háborús terv. Azok a kardinálisok, akik vizikirándulások s más szórakozások után futottak vagy egyszerűen elhagyták az unalmas Mantuát, még nem a legrosszabbak voltak. A francia érzelműek ugyanis gúnyolták Pius vállalkozását, élceket faragtak rá s azon mesterkedtek, hogy megakadályozzák a kongresszus sikerét. Egyikük, Scarampo, aki a pápa tervét gyermekesnek, nevetségesnek nevezte, lebeszélte Velencét, hogy követet küldjön, mások pedig szemébe mondták a pápának: csak nem gondolja és hiszi, hogy a törököt egyedül legyőzheti? A világi fejedelmek még arra is restek voltak, hogy valamirevaló ürüggyel mentsék ki távolmaradásukat. III. Frigyes, a császár, akinek tiszte volt, a középkor felfogása szerint, a kereszténység védelme, ausztriai elfoglaltságára hivatkozott, meg arra, hogy nem köteles megjelenni, mert a pápai meghívó nem egy meghatározott helyre szól, hanem vagy Mantuába vagy Udinébe. Hasonlóképpen a legnagyobb közömbösséget tanúsította valamennyi német fejedelem. Sőt, Franciaország egyenesen ellenséges álláspontot foglalt el s részvételét attól tette függővé, hogy a pápa megváltoztatja olasz politikáját. Ugyancsak az olasz ügyek takarója alá igyekezett bujtatni Velence és Firenze a maga kereskedői érdekből fakadt háborúellenes érzelmeit. Hetek múltak el, míg végre Pius többszöri sürgetésére nagynehezen megjelent ha nem is egy-egy fejedelem személyesen, legalább követe, de csak azért, hogy odébb álljon, mihelyt komoly kötelezettségekre fordult a szó. Mint a burgundi követ, aki az első napon, az audiencián nagyhangon fogadkozott, hogy ura készségesen résztvesz a háborúban, amidőn azonban a részletek megbeszélésére került a sor, kijelentette, hogy a herceg csak akkor vállal szerepet, ha más uralkodók jó példával járnak elől, majd nagynehezen megígérve, hogy Burgundia 2000 lovast és 4000 gyalogost küld Magyarország segítségére, hazasietett, szavának beváltásával már mit sem törődve. Négy hónapig kellett a pápának várakoznia, amíg végre összegyűlt annyi követ, hogy a kongresszust megnyithatta. Az eredmény méltó volt az előzményekhez. A német megbízottak tettek ugyan ígéretet, – 42.000 ember kiállításáról beszéltek, – de a kivitel eleve reménytelennek látszott. Kijelentették ugyanis, hogy a pápa képviselőjének majd még két birodalmi gyűlésen kell tárgyalnia arról, hogy a határozatot hogyan is hajtsák végre. Franciaország és az olasz államok pedig még az ígéretekkel is fukarkodtak. Az előbbi egyenesen lebeszélte Velencét, hogy részt vállaljon s ezért ez teljesíthetetlen igényeket támasztott, így például magának követelte a parancsnokságot az egyesült tengeri haderő felett, továbbá az egész hadizsákmányt. Egyetlen állam érezte csak át a helyzethez illő komolysággal a pápa törekvéseinek fontosságát és volt kész kockára vetni egész haderejét: Mátyás Magyarországa.

Minél kevésbé számíthatott a magyarság segítségre, támogatásra a Nyugattól és kényszerült így a saját erejéből megélni, annál fokozottabban kellett hatalma növelésére törekednie. A védekezés, egy erős hullámtörő gát megszervezése bár fontos, de korántsem egyetlen feladata volt, noha a

körültekintő óvatosságon kívül nem csekély áldozatokra volt szükség. Pótolni kellett ugyanis az Anjou-kor sajnálatos mulasztásait.

Visszatekintve a XIV. századi fejleményekre és összehasonlítva a magyarság helyzetét a németiség keleti terjeszkedésével, könnyen megállapíthatjuk, [A déli védelmi öv megszervezése] hogy az Anjouk elhanyagolták a magyarság déli érdekkörének biztosítását. Pedig a XIV. század közvéleménye még éppen annyira helyénvalónak találta volna a balkáni patarénus, eretnek mozgalmak fegyveres leverését s nyomában a magyar uralom feltétel nélküli érvényesülését, mint a „Drang nach Osten“ korában Kelet-Németország ősi szláv lakosságának elnémetesedését. Ma talán túlságosan is utopisztikusnak látszik ily követelmény hangoztatása, akkor azonban, a XIV. század közepén, korántsem látszott megvalósíthatatlannak. Nem egy népelem élt ugyanis Magyarország szomszédságában, – keletiek is, mint besenyők, kunok, – amelyek etnikuma elveszőben volt s csak a körülményektől függött, hogy melyik népbe fognak beolvadni. Nagyon is elképzelhető tehát, hogy amint az Elbától keletre egyes erős germán kolonizációs központok teljesen felszívták a környező szláv lakosságot, ugyanúgy a magyarság is – római kereszténységet terjesztve s így a nyugati közvélemény helyeslésétől kísérvé – országának határait kijjebb tolhatta volna. Még csak azt az ellenvetést sem lehet tenni, hogy a magyarság nem rendelkezett elegendő népfelesleggel ily távoli vidékek benépesítésére. Tudjuk ugyanis, hogy Moldvába, Havasalföldre számottevő magyar lakosság húzódott le, csakhogy azután ott, idegen állami fennhatóság alatt élve, azaz elveszítvén a népiségének megfelelő állami szervezetet, szétmorzsolódott, eltűnt. Egyébként a tudat, hogy a déli végeken aktivitásra van szükség, Nagy Lajos előtt is felmerült, mint arról az Alduna mentén megszervezett s néhány évig fennálló bolgár bánysága tanúskodik, mindez azonban csak erőtlen kísérletezés maradt.

Az Anjouk érdeklődése annyira Olaszország felé irányult s az ország anyagi erőit, a korviszonyokhoz képest óriási aranytömegeit annyira ennek a céljuknak az érdekében használták fel, hogy a török feltűnésekor a Balkánon sem a magyar hegemonia nem állott szilárd alapokon, sem a határvédelmi lánc nem volt teljes és kifogástalan. A balkáni fejedelemségek, mint Havasalföld, Bosnyákország vagy akár Szerbia igen laza viszonyban voltak a magyar királysággal. Ez hűbéreseinek tekintette ugyan őket, bizonyos ellenőrzést is próbált felettük gyakorolni, de maguk a fejedelmek csak vonakodva s addig engedelmeskedtek, amíg rá voltak szorulva a védelemre. A magyar állam befolyása jobbra csak úgy érvényesült, hogy a trónkövetelők közt egynek-egynek pártját fogta, azt uralomra segítette, majd midőn ez a hatalomban megmelegedve elfordult tőle, újabb trónpraetendenst támogatott. De hiányzott az országhatár biztosítására szolgáló váröv is. Az erődítmények, mint Keve, Harám, Zalánkemény, Szerém, egyrészt jelentéktelen helyi várak voltak, másrészt a Duna-Száva innenső partjain emelkedve, azok védelmét egyáltalán nem biztosíthatták.

Ezeken a szerencséseknek egyáltalán nem nevezhető állapotokon a XV. századnak kellett változtatnia. A lépések, amelyek a függőviszony szorosabbá fűzésére és erős váröv létesítésére irányultak, szerencséseknek és sikerülteknek mondhatók. Közülök a legfontosabb Zsigmond megegyezése volt a szerb fejedelemmel. Ez átengedte a Duna mellett Nándorfehérvárat, maga viszont hatalmas uradalmakat nyervén az ország belsejében, főleg a Tiszántúlon, magyar nagybirtokossá lett s így érdekei arra utalták, hogy sorsát Magyarországgal összeforrottnak tekintse. Nándorfehérvárat Zsigmond és utódai nemcsak erős végvárrá, a Duna-vonal kulcsává építették ki, hanem határőr-kerületet, bányságot is szerveztek köréje, éppen mint Szabács, majd Jajca körül. Ez az utóbbi a bosnyák bányság központja lett, amikor – a régi Bosznia utolsó királyát a szultán kivégeztetvén – Mátyás 1463 telén visszafoglalta a töröktől és hódítás jogán államának területévé tette ezt a hegyes országot. Az egymás mellé sorakozó bányságok megszervezése és fenntartása az állami jövedelmek tetemes részét vette igénybe. Az élükre helyezett két-két bán viszonylag nagy fizetést kapott – például a XV. század

végén a nándorfehérváriak 6600 forintot, a jajcaiak 11.000 forintot, – ők azután ennek fejében bizonyos számú harcost tartottak állandóan fegyverben, továbbá gondoskodtak a bánóság közigazgatásáról, a [Az állam belső összetételének megváltozása] várhoz tartozó falvak és mezővárosok, vagyis a váruradalmak gazdasági ügyeinek intézéséről. A királyi kincstárból közvetlenül fizetett csapatok is táboroztak azonban a várakban s ezeknek évi zsoldja Jajcán a XVI. század elején újabb 11.000 forintot tett ki; szintén a király fizette a tüzéreket, építészeket s gondoskodott az erődítő munkálatokról éppen úgy, mint a felszerelés hiányainak pótlásáról. A déli határ biztosítása tehát békés időkben is sokba került. Az áldozatok azonban nem voltak hiábavalók. A védelmi öv ugyanis az ország tulajdonképpeni határai előtt fogta fel az ellenséges támadásokat és ezzel megakadályozta, hogy az állam területe hadszíntérré váljék. Sokáig kifogástalanul teljesítette hivatását, még a XVI. század második évtizedében is, amíg csak a rajta ütött réseket az állam be tudta tömni. Pilléreinek kidőlése, a végvárak eleste viszont a Duna-Száva vonalának elvesztését, majd – új, második védelmi rendszer hiányában – Mohácsot eredményezte.

A XV. században azonban nemcsak a déli magyar védőöv épült ki, hanem az állam belső ereje is minden vonatkozásban megnövekedett. Ez az állam mint uralmi rendszer kifelé miben sem különbözött a XI. századitól, amint azt Szent István megalapította. Vagyis a király képviselte, személyesítette meg most is. Az ő nevében indultak meg és fejeződtek be a háborúk, zajlottak le az egymást váltogató diplomáciai akciók, hangzottak el a bírói ítéletek, parancsoltak az adószedők és a megyék főispánjai. Belső összetétele azonban annál inkább megváltozott, mivel eltolódott azoknak az erőknek egymáshoz való viszonya, amelyeknek kölcsönhatása eredményezi az államakat. Amíg ugyanis a XI–XII. században a király személyét körülfogó karizmatikus hit a fejedelemnek korlátlan uralmat biztosított, úgy annyira, hogy akarata törvény volt, a XIII. században megindult fejlődés eredményeképpen most az egyházi nagybirtokosok, a prelátusok és bárók mint egyenrangú fél állottak mellette, oly hatalmat képviselve, amelyet Szent István koronájának viselője többé soha, egy percre figyelmen kívül nem hagyhatott, időnként pedig megaláztatva el kellett ismernie maga felett felsőbbiségét. Korántsem valami törvény biztosította a nagybirtokos főuraknak az állami elhatározásokat irányító szerepét, de nem is az uralkodók gyengesége. Politikai befolyásuk a nagybirtok kialakulásának természetes következménye volt s így azzal párhuzamosan fokozatosan növekedett, Kun László idejében éppen úgy, mint Nagy Lajos alatt. A király nem mellőzhette őket intézkedései megtételénél, mert rendeletei végrehajthatatlanok lettek volna, ha a főurak ellenük szegülnek s pl. nem engedik be uradalmaikba a kincstartó embereit, hogy összeszedjék a megkérdezésük nélkül kivetett adót. Kénytelen tehát kikérni tanácsukat és velük egyetértésben intézkedni, hogy ellenállásuk a kormányzást lehetetlenné ne tegye. De ugyanúgy érdekük volt a nagybirtokosoknak is, hogy a háború és béke, a rend és nyugalom kérdéseiben szavukat hallathassák, mivel nekik volt a legtöbb veszíteni valójuk. Annak a súlynak, amelyet személyüknek vagyonuk és hatalmuk adott, köszönhették, hogy döntő befolyást gyakorolhattak a király környezetében, hogy az uralkodó megkérdezte véleményüket, hallgatott szavukra és beleegyezésükkel cselekedett.

Az előkelő, legvagyonosabb főurak politikai súlyú tevékenységüket a királyi udvarban fejtették ki, ahol együttesen alkották a királyi tanácsot. A Mohács előtti két évszázadban minden fontosabb királyi rendelkezést tartalmazó oklevélben ott találjuk a stereotip szavakat, hogy az uralkodó határozatát „a prelátusok, bárók és előkelők“ tanácsával hozta meg, az ő hozzájárulásukkal, de egyszersmind a felelősséget is megosztva velük s így pontosan ismerjük a tanács hatáskörét. Látjuk, hogy döntőleg szólt bele az országgyűlés összehívásának kérdésébe, ő állapítván meg, hogy mikor szükséges az egész politikai nemzet elhatározását megismerni és hozzájárulását megnyerni. Országgyűlési végzések, decretumok és királyi meghívók maguk mondják, hogy a király a tanáccsal

egyetértésben intézkedett. Hasonlóképpen történt az országgyűlés elhalasztása; sőt 1455-ben, amidőn V. László eltávozott az országból, a tanács egyedül adott utasítást a halasztásra. Az országgyűlési határozatok törvényerőre emelése szintén az ő hozzájárulásával történt. De a király és a tanács együttesen hozhattak törvényerejű határozatokat országgyűlés összehívása, vagyis a köznemesség, a megyék részvétele nélkül is. Sok olyan végzetmény maradt fenn, amelynek éppen úgy generale decretum a neve, mint az országgyűlésen megszerkesztett törvényeknek, ezeknél nem kisebb kötelező erővel hatottak és a közvélemény sem tett köztük különbséget, pedig csak a király és a tanács adta ki őket. Közülök például az 1405-i, amely a városi életet szabályozta, a Corpus iuris-ban is helyet nyert. Olyan nagy a tanács hatalma és tekintélye, hogy hozzájárulásával – a köznemességet meg sem kérdezve – a király adót vehetett ki s azt be is szedette. Így rendelte el 1439-ben Albert, a török háborúból hazatérve, Titelen, a vele jött urakkal folytatott tanácskozás után s „beleegyezésükkel és akaratukból“, hogy a jövő évi háború költségeinek fedezésére egy-egy jobbágytelek kétharmad forint adót fizessen.

Döntően befolyásolta a tanács a külpolitika irányítását. A nemzetközi érintkezéseknek nem volt ebben a korban egyetlen mozzanatuk sem, amely az egyházi és világi főurak közreműködése nélkül intéződött volna el, aminthogy beleegyezésüket a király mindig meg is említette. De a külföld is tisztában volt a körülményekkel. Ezért a hatalmak, amikor követeket küldtek Magyarországra, szinte kivétel nélkül utasították őket, hogy igyekezzenek megnyerni a tanács jóakarátát, biztosítani támogatását. A követek nem egyszer hoztak magukkal a főuraknak szóló megbízólevelet is. Szerződéseket és szövetségeket a király a tanács hozzájárulásával kötött – gyakran ez volt a kezdeményező – s ezért például az 1402-i megállapodást, amellyel Zsigmond, halála esetére, Magyarországot az osztrák hercegnek igyekezett biztosítani, a főurak erősítették meg pecsétjeikkel. Hasonlóképpen a tanács részvételével történt az adó- és pénzverési, továbbá a katonai ügyek elintézése: a hadbaszállás elrendelése vagy a védelmi rendszer átalakítása. Mivel a bandériumok, a tulajdonképpeni fegyveres erő urai a főnemesek voltak, mellőzésük szóba sem kerülhetett. De a tanáccsal együtt döntött a király a főpapi székek betöltéséről, továbbá az állam és az egyház viszonyát érintő valamennyi más kérdéstről is. Tehát Zsigmond említett 1394-i és 1404-i nevezetes rendeleteit vele egyetértésben adta ki, Hunyadi János pedig azokat a tiltakozásokat, amelyeket a főkegyúri jog biztosítása végett volt kénytelen Rómához intézni, szintén nem egyedül a maga nevében szerkesztette meg. Fontos volt azonban az a szerep is, amelyet a tanács tagjai az igazságszolgáltatás terén játszottak. Mivel Magyarországon ekkor az igazságosztó fórumok társasok voltak – a főispán és alispán, vagy városokban a bíró tehát nem egyedül ítélkezett, hanem az előbbieket a szolgabírákkal, az utóbbi az esküdtekkel – a királyi kúria bíróságainál, továbbá ha az uralkodó személyesen látott törvényt, szintén szükség volt bírótársakra. Ezek természetesen a tanács tagjai közül kerültek ki. Sőt az előkelőknek, akik megjelenésükkel díszet, pompát kölcsönöztek az udvarnak, részük volt a király legszemélyesebb jellegű elhatározásaiban is. A király kénytelen volt eléjük vinni házassági terveit és meghallgatva véleményüket, javaslatuk szerint járni el. Nemcsak annak eldöntésében volt része a tanácsnak, hogy házasodjék-e az uralkodó, hanem abban is, hogy kit vegyen el. Jellemző, hogy még Mátyás házassági terveit is megtárgyalta a tanács.

Mint a hatáskör ismertetéséből kitűnik, a királyi tanács valóban lényegesen, sőt döntően befolyásolta az uralkodó tevékenységét és vett részt az államügyek intézésében. Oly tapasztalatokban gazdag, nagytekintélyű testület, hogy trónüresedés esetén, így I. Ulászló halála után évekig mint országos tanács minden zökkenő nélkül tovább vihette a kormányzást. Vagy [A királyi tanács] akkor is (1401), midőn a királyt, Zsigmondot, az elégedetlen előkelők fogságba vetették. De nemcsak a legfőbb kormány szerv, amely minden lényegesebb kérdésre vonatkozólag a határozatot kialakította,

hanem a XV. század végéig politikai központja a nemzetnek. Az országgyűlés ugyanis a XIV. század végén és a következő első felében csak időnként gyűlt össze, ha pedig együtt volt, a közép- és kisnemesség, valamint – később – a polgárság akkor is háttérbe szorult a tanácsban ülő főurak mellett. Éppen mert ekkor a köznemességnek még nincs súlya, tartanak ritkán országgyűlést s mert a hatalom az országban a főurak kezében van, pótolja a tanács az országgyűlést. Ezért helyettesítik a főurak könnyűszerrel a nemzetet, ezért törvényerejű a határozatuk s ezért döntenek a királyi szék betöltéséről is. Nem jog nélkül mondják a tanács tagjai ismételt oklevelekben, hogy ők „az egész ország nevében“, „az egész országot képviselve“ határoztak s „totum regnum Hungariae repraesentant“.

A királyi tanács híjával volt a megállapodott, kialakult szervezetnek, mert hiányzott a szabály, hogy kik lehetnek tagjai. Tagja volt általában minden előkelő, minden nagybirtokos. A tanácskozásokon azonban nem mindig ugyanazok vettek részt, hanem akik éppen jelen voltak a királyi székhelyén. Közülök egyeseket, mint a vajdát, bánokat, főispánokat hivatalos ügyek, másokat személyes érdekeik hoztak a királyi udvarba és marasztaltak ott hosszabb-rövidebb időre. Néhány főpap és főúr egyébként állandóan itt tartózkodott: az uralkodó legbizalmasabb emberei, akik a kancellária és udvartartás élén állottak, azután azok, akik a királyi törvényszékek fejei voltak, a nádor, országbíró, tárnokmester, perszonális, továbbá az előkelő bírótársak. Ha ezekhez még néhány főúr csatlakozott, elegendő volt, hogy mint „praelati et barones“ megtárgyalják az országos ügyeket s felőlük döntsenek. Igen fontos kérdések felmerülésekor természetesen azok is meghívást nyertek, akik távol maradtak volna.

Mivel a tanács összetétele még szabályozatlan, megjelenhetnek megbeszélésein olyan nemesek is, akik, bár tekintélyes vagyonnal rendelkeznek, éppen nem tartoznak a leggazdagabbak közé, ha valami ügyük miatt történetesen az udvarba kellett jönniök, holott meghívásuk senkinek sem jutott volna eszébe. Az ő jelentőséghez jutásukat az előkelőkkel való családi összeköttetések nagyon előmozdíthatták. Sok udvari tisztviselő, kamarás, aulicus, király személye körül szolgáló lovag, tehát személyes híve szintén helyet nyert a tanácskozásokon, noha hasonló családból származó és ugyanolyan vagyonú vidéki nemes nem is mert volna arra gondolni, hogy a leghatalmasabbak közt megjelenjék. Ugyanígy a királyi székhely körüli megyéknek aránylag kisebb urai is gyakrabban látogathattak el az udvarba és ülhetek a tanácsban, mint a messzi vidékek hasonló sorsú nemesei. Ha pedig a székhelytől távol folyt a tanácskozás, – például Zsigmond huszita háborúi alkalmával Pozsonyban vagy Nagyszombatban – a környékbeli főurak közül természetesen többen jelentek meg, mint ahányan a királyi székhelyre mentek volna. Ez a szervezetalenség, továbbá az a körülmény, hogy a főúri osztály alsó határa még nem szilárdult meg, eredményezte, hogy a tanács tagjaivá legyenek egyrészt külföldiek, mint a lengyel Stibor vajda vagy a firenzei Filippo Scolari, magyar nevén Ozorai Pipo, másrészt előkelő rokonsággal nem dicsekvő, de kiváló emberek, mint az oláh vajda-családból született Hunyadi János. Bizonyos, hogy abban az esetben, ha csak meghatározott családok ivadékaik lehettek volna a tanács tagjai, a gyors felemelkedés útja még ő előtte is eltorlaszolt volna. Állandóság a tanács összetételét illetően annyiban volt, hogy a megbeszélésein való részvétel joggá kezdett lenni s mint ilyen öröklődött a családokban. Tehát egy nádor, országbíró vagy bán leszármazói a tanács tagjai maradtak, amíg csak megőrizték vagyonukat, amíg azt valami módon – hűtlenséggel – el nem vesztették. A XV. század közfelfogása a tanácsban örökös jogon való megjelenést a társadalmi kiválóság, az előkelőség jelének tartotta. Mátyás 1462-ben, amnesztiát adva a Szentgyörgyi és Bazini grófoknak, ezért biztosította őket, hogy szabadon jöhetnek a királyi udvarba és tartózkodhatnak ott a többi báró módjára.

A tanács tagjának lenni nagy anyagi előnyöket is jelentett, mivel a birtokok adományozása és az országos méltóságok betöltése egyaránt itt [A királyi tanács tagjai] történt meg. Az uradalmak pedig

gyakran jutottak vissza – a családok gyors kihalásával vagy hűtlenség miatt elkoboztatva – a királyhoz, akit a közfelfogás és a pénzügyi rendszer valósággal kényszerített, hogy ne is próbálja őket sokáig magánál tartani. A változások méretére jellemző, hogy az Anjouk nagybirtokos családjai mások voltak, mint az Árpád-koréi s megint más nevek szerepeltek a XV. század végén. Természetes, hogy az érdekek mérlegelésénél a tanács tagjainak volt elsősorban módjuk felhívni a figyelmet a maguk szolgálataira s megnyerni a királyt, meg többi társukat, hogy ők kapjanak meg egy-egy uradalmat. Ugyancsak természetesen vállalkoztak a főbb méltóságok betöltésére. Ha nem is de iure, de a valóságban ők voltak azok várományosai. Egyébként azokat a főurakat, akik már birtokosai voltak egy-egy tisztségnek, igen közelről érintette, hogy ki nyeri el a megüresedett állást, hiszen leendő hivataltársukról volt szó, akivel együtt kellett dolgozniok, befolyásukat tehát már csak ezért is érvényesítették a döntésnél. Bármennyire volt közügy, hogy ki kerül egy bánóság vagy más tisztség élére, a kérdés a sok egyéni érdek szemszögéből a tanács belső problémájának, a főurak magánügyének számított. A rokoni összeköttetések ilyenkor eredményesen éreztették hatásukat, a beházasodás egy főúr családjába ilyenkor döntő előnyt jelenthetett.

Bizonyos, hogy az egyes méltóságok nem voltak ugyanabban a családban örökösök, s nem vitatható, hogy nálunk nem fejlődött ki az a gyakorlat, hogy bizonyos országos vagy udvari tisztség egyetlen családnak a sajátjává legyen, amint az nyugaton, a hűbériség hazájában általánosan érvényesülő [A nagybirtokosok előnyei] szabály volt. Ha azonban nem is írott törvény szerint, a valóságban a magyar fejlődés sem volt ettől messze. Nálunk is felismerhető a törekvés, hogy a méltóságokat viselőik szerették volna leszármazottjaik részére is biztosítani és szándékukkal csak akkor hagytak fel, ha egy még nagyobb tisztséget tudtak szerezni. Aligha véletlen ugyanis, hogy a nádorságot a Garai család a XIV. és XV. század fordulóján három generáción keresztül kezében tudta tartani. Miután a család tagjai a XIV. század elején bánóságokat nyertek el, Miklós – ugyanaz, aki Mária-Erzsébet idejében vezetőserepet játszott – Nagy Lajos utolsó éveiben nádor lett. Előkelő méltósága biztosította fia emelkedését. Ez, ugyancsak Miklós, apja halálakor, 1386-ban macsói bán, 1390-ben horvát-dalmát-szlavón bán, 1402-től 1433-ig pedig nádor. Ha tehát nem is azonnal, de mégis apja örökébe lépett. Hatalmát családi összeköttetései is megerősítették: első felesége Lázár szerb fejedelem leánya volt, a második pedig Cillei Hermann Anna nevű leánya, akinek testvére, Borbála, Zsigmond hitvese lett. Az ő fia, László, noha nem örökölte apja és nagyapja tehetségét, a macsói bánóság és több megye főispánysága után 1447-ben elnyerte a nádorságot, a nagy néven kívül bizonyára előkelő rokoni összeköttetéseitől is támogatva, hiszen unokatestvére volt Erzsébetnek, V. László anyjának, felesége pedig tescheni I. Boleszló leánya, Alexandra hercegnő volt.

A nagybirtokosok voltaképpen azzal lettek jelentős tényezőkké, hogy a királyi tanácscon keresztül így méltóságokat tudtak maguknak szerezni. A tisztségviselés pedig anyagilag is előnyös. A bánok – mint a horvát, szlavón, dalmát, macsói, szörényi – és az erdélyi vajdák hivataloskodásuk idejére átvették azokat a báni és vajdai várakat, uradalmakat, amelyek nem magánbirtokok, hanem államiak, a korona javai s az a rendeltetésük, hogy jövedelmük a fizetés egy részét jelentse, kaptak azonban készpénzben is nagy összegeket a királyi kincstárból. Nádori vagy országbírói uradalmak nem voltak ugyan, de ezeket pótolták a bírságokból és elkobzott vagyonokból származó bevételek. Ha ugyanis a pereszttest fej- és jószágvesztés büntetése érte, akkor – hacsak nem nagy uradalmakról volt szó – vagyonának kétharmadát a nyertes fél, egyharmadát pedig a király részére lefoglalták, ez a rész azonban bizonyos esetekben – úgy látszik – a bíróság fejét illette meg. Továbbá ily szigorú ítélet esetén az alperes meg is válthatta magát, kiegyezhetett és birtokát megtarthatta, a szabadulás fejében azonban ismét fizetnie kellett. Ez a sajtáságos igazságszolgáltatási rendszer magyarázza meg, hogy

egy-egy nádori vagy országbírói család birtokában miért találunk egyszerre az ország minden részében falvakat.

A méltóságok közül a XV. század első felében kettő emelkedett különös jelentőségre: az erdélyi vajda és a horvát-dalmát-szlavón bán. Tehát nem a nádor vagy az országbíró. Bizonyára azért nem, mert ők állandóan az udvarban tartózkodván, a király és a tanács ellenőrzése alatt állottak. Ellenben a vajda és a bán távol a központtól, az ország délkeleti, illetőleg délnyugati részében működtek, kezükben óriási hatalmat összpontosítottak, amelyet fesztelenül használhattak fel, hogy lefelé a terület egész lakosságával éreztessék, felfelé pedig a királytól függetlenítsék magukat. A két hatáskör és hatalom fejlődése teljesen hasonló. Vajda és bán egyaránt legfőbb bírái voltak az erdélyi és a horvát-szlavón nemességnek. Ennek vizályaiban a XIV. században végérvényesen ők ítélték – tőlük nem volt fellebbezés – s hatáskörük kiterjedt a magyarországi főurak és főpapok erdélyi és horvátországi, szlavóniai birtokaira is, holott az anyaországban a nemesek perei a királyi udvar bíróságai előtt nyertek elintézt.

A másik különbség, hogy az anyaországban minden megye főispánját a király nevezte ki s ezzel a közigazgatás vezetőit közvetlenül ő tartotta kezében, ellenben Erdélyben és Horvátországban, meg Szlavóniában a főispánokat a vajda, illetőleg a bán választotta ki emberei, familiárisai közül és helyezte a megyék élére. Tehát ott az alvajdák, itt pedig a vicebánok voltak a főispánok. Mindennek megfelelően kevésbé érvényesült a két országrész köznemességének önkormányzati törekvése. Amíg tehát a magyar megyék maguk választották a közgyűléseken szolgabíráikat, – éppen ebben nyilvánult meg autonómiájuk – addig Erdélyben és Szlavóniában valamennyi megye nemessége összegyűlve, a vajda és a bán elnöklete alatt egyetemlegesen választott minden megye részére szolgabírákat és esküdteket, még pedig feleannyit, mint az anyaországban, tehát csak két-két szolgabírót és négy-négy esküdtet. Vagyis az erdélyi és horvát-szlavón nemes soha sem a királyt látta maga előtt, hanem a vajdát, illetőleg a bánt. Ez vezette hadba, ez ítelt felette a törvénytöréseken, a választások ennek ellenőrzése és jóváhagyása mellett mentek végbe s ugyanennek familiárisai voltak mint főispánok a helyi, megyei közigazgatás vezetői. Mivel a nemesség így élete minden szakában a bántól, illetőleg vajdától függött, azoknak hatalma óriási méretűvé nőtt.

Erdélyben azonban a vajda olyan rétegekre is kiterjesztette hatalmát, amelyek eredetileg függetlenek voltak tőle. Tehát nemcsak a hét megyére, – Fehér, Torda, Küküllő, Kolozs, Doboka, Belsőszolnok, Hunyad voltak ezek – hanem a székelyek és szászok fölé is, noha az előbbieket külön székelyispán kormányzása alatt éltek, az utóbbiak pedig II. Endre kiváltságlevele értelmében a megyei szervezettől függetlenül egyre növekvő önkormányzatot élveztek. Mindezek ellenére a XV. század első felében szokás lett, hogy a vajda megkapta a székelyispáni méltóságot s így ő lett ennek a harcosszemélynek a vezére. Most már ő nevezte ki a székely alispánokat, [A horvát-szlavón bán és az erdélyi vajda] akik a közigazgatást és igazságszolgáltatást irányították, veszély idején pedig ő vezette hadba a népet. Ugyanígy nyerték el időnként a vajdák a királytól azt a felhatalmazást, hogy a szászok ügyeiben intézkedjenek. Stibor vajda például 1417-ben joghatóságot gyakorolt az összes szász városok felett. Ekkor királyi felhatalmazásra Besztercén egy harmincadvámügyben intézkedett, engedélyezte a város lakóinak a Szamoson és Besztercén a szabad halászatot, Brassóban pedig elrendelte, hogy Nagy Lajos, Mária és Zsigmond birtokadományokról szóló okleveleit mutassák be neki megerősítés végett. Egész sor ilyen oklevél maradt korunkra, amelyeknek érvényességét a vajda a maga pecsétjének ráfüggesztésével elismerte. Azokon a gyűléseken, amelyeket a vajda elnöklete alatt a XV. században Tordán tartottak a megyei tisztviselők megválasztása és törvénykezés végett, résztvettek a székelyek és szászok, sőt az egyházak is. A kongregációk ily módon tartománygyűlések lettek, a vajda pedig, aki

birtokokat és kenézségeket is adományozhatott, valósággal felségjogokat gyakorolt, főleg akkor, amidőn gyenge király ült a trónon, aki nem tudta vagy nem mertte őt felelősségre vonni.

Egész hasonló méretekben érvényesült a bán hatalma a délnyugati országrész minden rendű és rangú lakosa felett. A városok, privilégiumaik értelmében, mentesek lettek volna tőle, de úgy látszik, csak Zágráb tudta megőrizni függetlenségét, közvetlenül a király alá tartozását, mert például Varasd egészen a bán hatásköre alá került, amidőn Zsigmond a Cillei családnak adományozta. Sőt a bán a XV. század közepe táján elnyervén a főkegyúri jogot, még az egyházi szervezet fölé is kiterjesztette hatalmát. Erzsébet királyné, Albert özvegye 1440-ben hatalmazta fel Cillei Frigyeset és Ulrichot, hogy ők adományozzák a zágrábi káptalan javadalmait s ugyanők nevezzék ki a püspököt. Ennek a jogát ruházásnak az alapján a bánok saját embereiket helyezték a püspökség élére s azokat a király, I. Ulászló, majd a kormányzó minden erőfeszítése ellenére meg is tartották ott. Keleten hasonló lépést Hunyadi csak akkor tehetett, amidőn a főkapitányságot elnyerve, kancellárját, Vitéz Jánost váradi püspökké nevezte ki.

A vajdai és báni jogkör valósággal kényszerítette birtokosait, hogy trónüresedés esetén a vezető szerepet az egész országban maguknak követeljék. Mert bár a nádor, az országbíró és a többi főúr is rendelkezett nagy gazdagsággal, hatalmuk nem volt az övékéhez fogható. Amikor I. Ulászló Várnánál elesett, valóban nem is a nádor, a tárnokmester vagy más nagybirtokos tört az uralom felé, hanem az erdélyi vajda, Hunyadi János és a horvát-szlavón bán, Cillei Ulrich. A vetélytársak közül az utóbbinak a helyzete volt a kedvezőbb. Báni hatalmán és uradalmain kívül támogatta őt stájerországi nagybirtoka és szintén csaknem fejedelmi hatalma, ősi, előkelő főúri származása s nemcsak a királyi tanács tagjaival, hanem európai uralkodókkal való rokonsága. Nagynénje, Borbála, – Zsigmond császár felesége – révén nagybátyja volt V. Lászlónak, a gyermekkirálynak. Mivel V. László egyik leánytestvére Vilmos szász herceg felesége lett, a másik pedig Kázmér lengyel királyé, unokahúgai révén két dinasztiaival került rokonságba. Apósa Brankovics György szerb fejedelem, aki magyar zászlósúr is. Unokatestvére továbbá Garai László nádornak s így rokona Újlakinak, a királyi tanács másik leghatalmasabb vagyónú tagjának. Magát a Cillei-családot rokoni kötelékek fűzték a boszniai uralkodókhoz, a Kotromanovicsokhoz, továbbá a görzi grófokhoz s így legközvetlenebb szomszédaira mint szövetségesekre számíthatott. Vele szemben Hunyadi családja csak az imént tűnt fel a homályból, vagyona újabb eredetű, maga pedig Albert idejében lett zászlósúr. Az előnyöket, amelyekkel Cillei rendelkezett, [Cillei és Hunyadi] személyes vitézségével, kiválóságával és a magyarságnak a török elleni háborúban teljesített szolgálataival egyensúlyozta. Kétségtelen, hogy mindketten érvényesülni akartak és a hatalmat keresték. Az egyik nem álnok ördög, a másik nem földreszállt arkangyal. Mindketten emberek, koruk gyermekei s így koruk szellemében egészen egyforma fegyverekkel harcoltak. Egy pontban volt különbség köztük, de ez annál jelentősebb: Cillei személyes érdekei a legtöbb esetben ellenkeztek a magyar állam javával, viszont a magyarság életérdekei összeestek Hunyadiéval.

Az ötvenes évek eseményeinek rövid áttekintése mindenkit meggyőzhet, hogy a harc az ország feletti uralomért a főurak között zajlott le, ezt ők a két nagy ellenfél, mint főszereplők köré csoportosulva vívták meg, fegyvereik pedig nem különböztek egymástól. Az 1448-i rigómezei vereség után Hunyadi Brankovics György fogságába jut. Hogy kiszabaduljon, fiát, Lászlót túsul adja s eljegyzi Brankovics unokájával, Cillei Ulrich leányával. Ez a családi kapcsolat hivatott volna a hatalmat gyakorló kormányzó túlsúlyát csökkenteni és a Cillei-párt javára kamatoztatni, Hunyadi azonban a feltételeket nem tartja meg, hanem azokat erőszakkal kicsikartaknak tekintve, sereget vezet Szerbiába s fiát haza hozza. Fölénye azonban nem tart sokáig s ezért 1451-ben kisebbik fiával, Mátyással eljegyezteti Cillei leányát, ami formális szerződést jelent közte és a bán között. 1452-ben

Cillei gondnoksága alá jut V. László s ezzel véget ér Hunyadi kormányzósága. Kap kitüntetések, de a hatalom többé nem az övé, a következő évben pedig Cillei a Garaiakkal és Újlakiakkal szövetségre lép ellene. Hunyadi, mivel a leghatalmasabb főurakkal kell szembeállnia, a külföldön keres támaszt. Szövetségre lép a cseh Podiebrad Györggyel, a Sternbergekkel, az osztrák Eizingerekkel s így elkerüli, hogy ellenfele végezzen vele, sőt szövetségeseivel ő buktatja meg Cilleit, aminek az a következménye, hogy a fiatal király befolyásuk alá jut. 1455-ben azonban a bán a Garaiakon és Újlakiakon kívül megnyeri magának Podiebradot is, Hunyadi eddigi barátját; a megegyezés jele, hogy Podiebrad egyik fia eljegyezi Újlaki leányát. Cillei most érkezettnek látja az időt ellenfele megsemmisítésére. Bécsbe hivatja, azzal a szándékkal, hogy ott elfogattja. Hunyadi azonban erős sereggel jelenik meg, amire Cillei nem számított. A nyílt mezőn játszódik le az Aeneas Sylviustól feljegyzett jelenet, – hitelessége egyébként kétséges – amidőn Hunyadi megfenyegeti vetélytársát: „Tört vetettél nekem s íme magad estél a verembe, amelyet nekem ástál. Gonosz tetted jutalmául megölkhetnék. A tisztelet, amelyet királyom irányában érzek, megmenti életedet. De óvakodj még egyszer szemem elé kerülni.“ Két hónap múlva azonban a halálos ellenségek ismét kibékülnek, sőt szövetségre lépnek, hogy mindenben egymás javára fognak tenni, a barátság megpecsételése pedig Cillei elküldi Hunyad várába leányát, hogy addig is ott nevelkedjék, amíg sor kerülhet Mátyással való házasságkötésére.

Ezután következik Nándorfehérvár felmentése, Hunyadi diadala, majd halála, amely egyszerre Cilleit juttatja túlsúlyra; őt, s nem Hunyadi Lászlót nevezi ki a király az ország főkapitányává. A Hunyadi-háznak most vissza kellene adnia mindazokat a várakat, amelyeket az elhunyt hadvezér méltóságánál fogva tartott kezében. Cillei is azért siet le V. Lászlóval Nándorfehérvárra, hogy ezt a legfontosabb erösséget, egész országrész központját átvegye. A Hunyadi-gyermekekben azonban nincs hajlandóság önként lemondani a hatalomról. Megtagadják a vár átadását, majd egy jogtalan, de hatásos lépés következik: a fő ellenfél, Cillei meggyilkolása. Amennyire menthetetlen ez erkölcsi szempontból, annyira hatásos a Hunyadi-család érdekeinek szemszögéből: az igazi vetélytárs eltűnével a Hunyadi-ház egyedül marad a porondon. Hunyadi Lászlót a király ki is nevezi főkapitánynak, úgyhogy ez megtartja apja hatalmát s az alapjául szolgáló váruradalmakat. Erre következik a Cillei-rokonság és a királyi tanács Hunyadi-ellenes főurainak bosszúja: Hunyadi László kivégeztetése. Ez a törvénytelen expiálja a Hunyadi-párt vétkét, a közvélemény előtt eltakarja a korábbi jogtalanságot s erőt ad az özvegynek, Szilágyi Erzsébetnek, hogy ifjabb fia számára követelje a hatalmat. A Hunyadi-háznak nagy előnye, hogy az elhunyt kormányzónak van gyermeke s tetterős özvegye. Ezért nem omlik össze hatalma, – csak később, még nagyobb magasságból következik be a zuhanás Corvin János korában – ellenben Cillei Ulrich halálával szétfoszlik az egész nagy délnyugati területiális uralom. Új emberek lesznek bánok, új familiárisok lépik el Horvátországot és Szlavóniát, hogy uralkodjanak a köznemesség felett s a Cilleitől kinevezett zágrábi püspök is sietve hagyja el az országot.

A nemesi tömegeknek mindezekben a viszályokban, küzdelmekben nincs cselekvő szerepük. A köznemesség mint egységes tábor ekkor még ismeretlen fogalom. Hunyadit nem támogatják párthívek Szlavóniában, de Cilleit sem a Tiszántúlon s még kevésbé Erdélyben. A nemesség állásfoglalását vidékenként a nagybirtokos, a váruradalom tulajdonosa szabja meg: az, akinek udvarában nevelkednek a környék előkelőbb köznemeseinek gyermekei s akinek bandériumában katonáskodnak a szegényebbek. De nem a köznemesség dönt akkor sem, amikor – V. László halálával – királyválasztásra kerül a sor.

A roppant vagyon, amely Hunyadi János után maradt, a nagy hatalom, amelyet a kormányzó gyakorolt, az özvegyet meggyőzi, hogy fiát illeti meg a korona. Szilágyi Mihállyal egyetértésben megteszi tehát a szükségesnek látszó lépéseket. Zsoldosokat fogadtat, főleg Cseh- és

Lengyelországban, de a Felvidéken is a husziták közül. Felhasználja ezután a Hunyadi-család birtokain élő harcos elemet, továbbá a köznemességnek azt a részét, amely a férje kezén volt királyi várakkal kapcsolatba került vagy Szilágyi Mihály, a nádorfehérvári főkapitány hivatali hatásköre alá jutott. Az így összetoborzott jelentős haderő, amelynek együtt tartására Szilágyi Erzsébet nem kíméli a pénzt, eldönti a Délvidék és a Tiszántúl állásfoglalását. Azok, akik nem csatlakoznak a Hunyadi-párthoz, ellenségnek számítanak. Aligha egyedül Brankovics György becsei várát éri az a sors, hogy ostrom alá veszik és őrségét kapitányostul felkoncolják. Az erőszak mindenképpen hatásos, mert a déli és keleti megyék nemességének nemcsak az a része áll Mátyás mellé, amely a Hunyadi-Szilágyi uradalmak túlsúlyát eddig is érezte, vezető szerepét pedig elismerte.

A Szilágyi testvérek következő lépése korántsem a többi megye megnyerésére [A Hunyadi-ház trónigénye] irányul, – ennek semmi nyoma – hanem a királyi tanácsban szerepet játszó előkelő urak lekenyerezésére. Nem kerül nagyobb fáradságba azok támogatásának biztosítása, akik, mint a Rozgonyiak, korábban is a Hunyadi-ház hívei voltak, az ellenpárton levők rábeszéléséhez pedig jó szövetségesnek bizonyul a cseh kormányzó, akinek fogságában van a magyar trónjelölt. Podiebrád György ugyanis észreveszi, hogy neki saját érdekében azt az irányt kell támogatnia, amely Magyarországon nemzeti királyt akar választani, mivel egy idegen fejedelem, Szent István trónjára lépve, azonnal követelné V. László egész örökségét, tehát Csehországot is, ami az ő uralmának végét jelentené. A Hunyadi-Podiebrád érdekek azonosak lévén, könnyen sikerül Vitéz János váradi püspöknek, a magyar kormányzó régi barátjának megnyernie őt még 1457 decemberében, amidőn Prágában felkeresi. Sőt Podiebrád olyan értékesnek találja az új magyar király szövetségét, hogy sietve eljegyezi leányát Mátyással, Giskrát pedig, aki zsebrákjaival két évtizede uralkodik a Felvidéken s jelentős haderő ura, semlegességre bírja, úgyhogy ez nem jön el a budai királyválasztásra, hanem Zólyomban marad s ha nem is támogatja Mátyást, de ellenfeleit sem segíti. Ugyancsak Podiebrád hat sógorára, Újlaki Miklósrá, az egyik leggazdagabb főúrra, aki maga is szívesen lett volna magyar király.

Az ő megnyerése után már csak Garai László nádor és a köréje csoportosuló dunántúli, nyugatmagyarországi főurak állanak a Hunyadi-házzal szemben, mint a Lindvai Bánffyak, Gersei Pethők, Szomszédvári Henningek. Garai trónigényeit támogatja rokonsága az elhunyt királlyal, előkelő származása, nádori méltósága, de mert hiányzik belőle az erély és elszántság, nem tud sikert aratni. A külpolitikai helyzet is kedvezőtlenül alakul számára. Az ő ügyét valamelyik szomszédos állam szövetsége segíthetné diadalra, ilyet azonban nem tud találni. Miután Podiebrádot a Hunyadi-párt kötötte le maga mellett, ő III. Frigyesre, a császárra támaszkodhatna. Csakhogy ez több okból sem hajlandó szövetkezésre. Egyrészt kezében van a korona s így inkább magának szeretné Magyarországot megszerezni, másrészt ellenszenves előtte Garai még abból az időből, amikor Cilleivel együtt ellene hangolták a gyermekkirályt, végül pedig nem találja érdemesnek, hogy együttműködjék a nádorral. Úgy látja ugyanis, hogy csak nagy uradalmi vannak, de nincs territoriális hatalma. Egyébként is teljesen elfoglalja a gond, hogyan is tegye rá sietve kezét az V. László halálával gazdátlaná lett Ausztriára, meg a Cillei-birtokokra. Az ő pillanatnyi teljes lekötöttsége nagy előnyt jelent a Hunyadi-háznak, ugyanígy Kázmér lengyel király közömbössége, aki pedig, mint V. László sógora, komoly vetélytárs lehetne. Az elszigeteltség, amely Garait körülveszi s a tapasztalat, hogy a Hunyadi-párt hatalma egyre nő, arra bírja őt, hogy [Mátyás trónrajutása] híveivel együtt maga is keresse a megegyezést. Elhatározásában kétségtelenül az a félelem befolyásolja, hogy Mátyás, ha akarata ellenére lenne király, bátyja kivégeztetése miatt bosszút állhatna rajta. 1458 januárjának első felében tehát Szegeden feleségestől találkozik Szilágyi Erzsébettel és Mihállyal s velük nemcsak kibékül, hanem formászerűen szövetségre is lép. Esküvel kötelezi magát és feleségét, Alexandra

hercegnőt, hogy Mátyást minden erejükkel segítik a korona elnyerésében, Szilágyiékát párthíveikkel együtt beengedik Buda várába és városába – ez biztosítja, hogy a királyválasztás nem történhetik meg a Hunyadi-ház részvétele nélkül, – a Szilágyi testvérek pedig ugyancsak eskü alatt megfogadják, hogy Mátyás feleségül veszi Garai leányát, őt magát a nádorság, Buda és a többi vár birtokában meghagyja, biztosítékul pedig megígérik, hogy az ország kormányát és az atyai birtokokat mindaddig nem adják át az új királynak, amíg a nevében vállalt kötelezettségeknek eleget nem tesz. Ez a családi szerződés, amelynek tanúsága szerint Szilágyiék készek a korona érdekében minden sérelmet, Hunyadi László kivégeztetését is elfeledni, eldönti a trón sorsát. A szerződő felek legalább úgy ítélték meg a helyzetet, hogy a koronáról egymás között végérvényesen dönthetnek s annak sorsát nem kell az egész nemzetet érdeklő közügynek tekinteniük.

Ilyen előkészületek után jelenik meg Szilágyi Mihály január 20-án a Rákoson hatalmas, 15.000 főnyi, jól felszerelt sereggel, lengyel-cseh zsoldosokkal és a Hunyadi-ház familiárisaival. A többi főúr – nyugatmagyarországi és Hunyadi-párti – szintén elhozza bandériumát s így gyűl össze az a nagy tömeg, amely alkalmat ad a 40.000 királyválasztó köznemes meséjének kialakulására. Velence követé szerint valóban 40.000 ember vesz részt az országgyűlésen, csak hogy a megyék képviselői háttérbe szorulnak a főurak fegyveres csapatai mellett – ezeknek tagjai túlnyomórészt köznemesek, akik az előkelők szolgálatában állottak mint familiárisok – s csak azt tehetik, hogy helyeslik mindazt, amit a hatalmasok egymás közt eldöntöttek. Botorság volna azt állítani, hogy a megyei nemesség nem akarta Mátyást királynak; bizonyos, hogy a legendáshírű hadvezér fia volt a legnépszerűbb trónjelölt. Mindezek ellenére, amikor Szilágyi megjelenik seregével, egyszerre szárnyra kap a hír, hogy ő akar király lenni, – az emberek előtt ugyanis természetesnek látszik, hogy az lesz a király, akinek a hatalma legnagyobb s az előtt kell hódolni, akinek a serege a legerősebb – úgy hogy Szilágyinak meg kell nyugtatnia a nemeseket és főurakat szándékainak tisztasága felől. Kijelenti tehát, hogy nem is gondol a trónra, erre nem tartja magát méltónak, hanem a sereget „az ország becsületének megóvása végett” hozta magával s hogy lehetetlenné tegye a szabad választás korlátozását. Megnyugtató szavait természetesen úgy érti, hogy csapatainak oltalma alatt az országgyűlésnek szabad Mátyás mellett határoznia, de nem riad vissza drasztikusabb eszközöktől sem: akasztófákat és vérpadokat állíttat fel fenyegetésül arra az esetre, ha nem Mátyás lenne a király.

A még mindig húzódozó főurakat pedig, főleg azokat, akiknek részük volt Hunyadi László kivégeztetésében, azzal igyekszik megnyugtatni, hogy mind a maga, mind védenca és Szilágyi Erzsébet nevében esküvel erősített ígéreteket tesz írásban is, hogy Mátyás nem fog bosszút állani, hanem [A főurak szerepe a királyválasztásban] gazdag jutalmakban részesíti majd őket. A mértéktelenségre szerfelett jellemző a Szentgyörgyiekkel kötött megállapodás, amely szerintők Mátyást megválasztják és neki mint Magyarország királyának engedelmeskednek, ha 24.000 forintot – akkor hatalmas összeget – kapnak, biztosítékul az egyik fő jövedelmi forrást, a pozsonyi harmincadot, továbbá Szokolca és Nagyszombat városokat négy évre, végül ígéretet, hogy az új uralkodó a Magyarország báróit megillető tisztelettel fog velük bánni. Az ilyesféle túlzó követelések hatnak is. Nagyot lendít a Hunyadi-párt ügyén a pápai legátus, Carvajal bíbornok, a kormányzó régi barátja, aki a legutolsó napokban megnyeri az esztergomi érseket, Szécsi Dénest. Ilyen módon 1458 január 23-án már megvan a főurak közt a megegyezés, hogy Mátyást fogják megválasztani. A „40.000 köznemes” öröme és lelkesedése – milyen szép legendás epizód is ez! – csak a főurak végleges elhatározása után tör ki.

De a század végén is, amikor Mátyás halálakor újból királyt kell választani, bár a köznemesség súlya már nagyobb, egyedül a főurak határoztak. Annak ellenére, hogy most, mint a következmények megmutatták, valóban élet és halál függött attól, melyik dinasztia kerül Magyarország trónjára, a

királyi tanácsban tömörült előkelők még mindig keresztül tudták vinni, hogy szemben Corvin Jánossal és szemben a köznemesség jelöltjével, János Albert lengyel herceggel, pártfogoltjuk, Ulászló legyen a király, őt találván a legalkalmasabbnak, hogy üstökét – Báthory István erdélyi vajda szavai szerint – markukban tartsák.

A középkorvégi magyar állam mint hatalmi szervezet, akár statikus állapotában a királyi tanács szerepén keresztül vizsgáljuk, akár akkor, amidőn alkotó részei élénk mozgásba kerülnek, nem látszik olyannak, hogy nagy teherpróbákat kibírhatna. Mai fogalmaink szerint az az állam nem nevezhető erősnek, amelyben torzsalkodó nagyurak egyetértésétől, pillanatnyi szeszélyétől függ, hogy összpontosulhat-e ereje egyetlen cél elérésére vagy sem. Más megítélésre jutunk azonban, ha ezt az államot egyrészt beállítjuk a fejlődés sorába, másrészt pedig az akkori Európával hasonlítjuk össze. A XIII. század második felének állapotaival szemben a belső helyzet tagadhatatlanul szilárdabb lett. Akkor a megkoronázott királyok uralkodását szakadatlan pártharcok töltötték ki, fejedelem és trónörökös valósággal foglya az egymással vetélkedő pártoknak. Most ellenben, a XIV–XV. században ezek a harcok a dinasztiaaváltozások idejére korlátozódtak. Az Anjouk, Zsigmond és Mátyás uralma így trónvillongásoktól mentes nyugalmi korszakok. Sőt minden eszes, energikus király nemcsak egyensúlyban tartja a főurak hatalmát, hanem össze is tudja fogni nagy célok érdekében. A személyi ellentétek az országra bizonyára azért nem lesznek katasztrófálisak, mert az az uralmi forma, amelyen keresztül a magyar állam ereje érvényesült, túljutott a kialakulással együtt járó nehézségeken, megszilárdult s mint rendszer immár egyénektől és esetlegességektől függetlenül élt és hatott.

A királynak az a szerepe, hogy csak első az előkelők közt, a korlátok, amelyek hatalma gyakorlását szabályozva nem rendektől, nem köznemességtől és polgárságtól, hanem kisszámú nagybirtokos csoporttól teszik függővé, továbbá az a tény, hogy nem országgyűlés, hanem csak a királyi tanács képviseli a nemzet akaratát, egyaránt arra utalnak, hogy a magyar állam a XV. században hűbéri korát élte. Ugyanaz a rendszer volt ez, amelynek ideális képét Aquinói Tamás rajzolta meg. Tehát nem zsarnokság, amelyet a XIII. század nagy skolasztikusa oly éles szavakkal ítélt el, hanem a főhűbérurak által korlátozott monarchia, amelyben az uralkodó és a nagybirtokosok teljes tudatában vannak egymásra utaltságuknak s annak, hogy – együttműködésük jelentvén az állam fennmaradásának biztosítékát – egyaránt nélkülözhetetlenek. Mindez arra készlet, hogy a hűbéri Európa államaival hasonlítsuk össze Magyarországot, ha Zsigmond és a Hunyadiak királyságának erejét meg akarjuk állapítani.

A párhuzam alapján vitathatatlannak tűnik fel, hogy még a Jagelló-kori Magyarország is viszonylag erősebb szervezetű volt, mint az a birodalom, amely a németiség hatalmi alakulatát jelentette. Erősebb, mert nem bomlott fel, egyes részei nem kezdtek külön állami életet élni. Pedig nemcsak Szlavónia–Horvátország és Erdély különállása nyújtott erre lehetőséget, hanem Erzsébet királynénak, V. László anyjának könnyelműsége is, hogy a Felvidéket Giskra kezébe adta. A cseh condottiére ugyanis itt egyre jobban befészkelve magát, egymás után hatalmába kerítette az állam felségjogait. Pénzt veretett, adót vetett ki és szedett be, a birtokába került megyék élére, mintha csak valamennyinek ő lenne a főispánja, személyes hívei közül alispánokat nevezett ki, hogy általuk a köznemességet is irányíthassa, a városok felett pedig mint kapitány érvényesítette fennhatóságát. Egyszóval, ha jogtalanul is, de nagyobb hatalmat gyakorolt, mint a bán vagy a vajda, készen arra, hogy szerencsés külpolitikai fordulat esetén hatalmát állandósítsa. Ha célját nem tudta elérni, ez korántsem a fordulat elmaradásának volt a következménye, – Podiebrád nemzeti királysága a szomszédságban éppen elég támaszt jelenthetett volna számára – hanem annak a ténynek, hogy a királyság, mint annyi másszor, most is erőre tudott kapni és megtörte az elszakadásra hajlamosságát. Akárcsak mint Franciaországban, amelynek fejlődéséhez oly sok tekintetben hasonlít a középkori

Magyarország sorsa. A fenyegető előjelek bírták rá Giskrát, hogy meghódoljon Mátyásnak, mielőtt még kenyértörésre kerül a sor s feladva (1462) a Felvidéken szerzett minden hatalmát, a cserébe kapott arad-, temes- és krassómegyei uradalmak birtokában megelégedjék az ország bárói közt nyert helyével, az új uralkodó kezét pedig hűséges szolgálatával hálálja meg.

Az az életerő, amely a hűbéri Magyarország törékenynek látszó hatalmi szervezete alatt meghúzódott, akkor lett különösen szembetűnő, amidőn egy tehetséges uralkodó megtalálta a módját, hogy néhány mélyreható reformmal felszínre hozza és az állam szolgálatába állítsa. Mátyásnak az intézkedéseiben tehát ne csak a nagy államférfi elgondolásának megvalósulását vegyük észre, hanem azt is, hogy a korszerűen modern magyar állam kiépüléséhez az alapokat könnyen meg lehetett találni, másrészt pedig, hogy a minden átalakuláshoz oly annyira [Az állami bevételek fokozása] szükséges és nélkülözhetetlen rugalmasság sem hiányzott a korabeli magyar társadalomból.

Az első lépések a pénzügyek rendbehozatalára és az állami bevételek fokozására irányultak. A XV. század közepén, V. László korában a magyar király bevételét 113.000 forintra becsülték. Ennek az összegnek a fele sómonopóliumból és nemesérbányászatból, illetőleg pénzverési regaléból származott, másik fele pedig határvámokból és adókból. A négy jövedelemcsoport közül az első hármat Mátyásnak különösebb intézkedések nélkül néhány év alatt sikerült igen jelentékenyen, szinte a végső határig megnövelnie. Nem kellett mást tennie, mint útját állni, hogy Szlavóniában és Horvátországban tengeri sót, a Felvidéken lengyelt, a nyugati megyékben meg osztrákot használjanak s máris háromszorosára emelte a királyi bányákból származó só mennyiségét, ebből származó jövedelmét pedig 100.000 forintra. A pénzverési felségjog érvényesítésével, vagyis egyrészt annak megakadályozásával, hogy magánosok, mint Giskra is, pénzt bocsáthassanak ki, másrészt pedig annak az elvnek szigorú keresztülvitelével, hogy a nemesérceket a bányatulajdonosok a kincstárnak megszabott áron kötelesek átadni, a korábbi bevételt megkétszerezte. Ugyancsak magától értetődően tízszerződött meg a behozatali és kiviteli vámnak, az úgynevezett harmincadnak – Erdélyben huszadnak hívták – a hozadéka. Itt is elég volt visszaszerezni a vámhelyeket a főuraktól, akik azokat vagy zálog gyanánt tartották [Adó- és vámreformok] kezükben vagy törvénytelenül elfoglalták a trónvillongások korában. Az ilyesféle intézkedések játszva megnövelték az állami bevételeket, úgyhogy végösszegük 1463-ban mintegy 300.000 forintra rúgott. Ez pedig már elég volt, hogy az államhatalom gyengülését rendszeresen nyomon kísérő jelenség, a pénzromlás kiküszöbölődjék. Amíg tehát eddig Mátyás nem tudta teljesíteni trónralépésekor hangoztatott ígéretét, hogy olyan ezüst pénzt veret, amelyből 200 dénár tesz ki egy aranyforintot, sőt még olyat is kénytelen volt forgalomba hozni, amelynek kétharmada réz volt, – ebből 300 dénár ért egy forintot – addig 1463-ban már visszaállította a 100 dénáros régi, jó váltópénzt.

A magyar birodalom Mátyás király korában

Változatlanul érvényben maradt azonban az adóból származó jövedelem: az egyes városok censusa, amelyet évente meghatározott összegben szoktak fizetni és a jobbágytelkek évi 20 dénáros terhe, a kamaranyereségnek, *lucrum camerae*-nak nevezett egyenesadó. Az utóbbinak, sőt a harmincad vámnak a hozadékát is erősen csökkentette az a sok kiváltságlevél, amelyekkel az uralkodók idők folyamán egyszer egy kolostornak, máskor egy földesúrnak a jobbágyait felmentették a kamaranyereség fizetésének terhe alól vagy a vámmenteséget biztosították számukra. Ez a rendszer változtathatatlannak látszott, mivel a privilégiumok visszavonása nagy felzudulást robbantott volna ki, sőt ellentétbe hozta volna az uralkodót megválasztásakor tett esküjével, amellyel megfogadta az elődeitől adományozott kiváltságok épségben tartását. Mátyás azonban megtalálta az egyedül lehetséges megoldást. A királyi tanács hozzájárulásával tehát 1467-ben eltörölte a kamaranyereséget

és a harmincadot, helyettük pedig új adót és határvámot állapított meg kincstári adó (tributum fisci regalis) és koronavám (vectigal coronae) címen, egyszersmind kimondotta, hogy alóluk felmentés nem adható. Reformja nem érintette a régi privilégiumokat, a nevek egyszerű megváltoztatásával azonban mégis megszüntetett minden kivételezést.

Adó és vám egyébként lényegében a régi maradt, úgy annyira, hogy pár év múlva megint kamaranyereségnek és harmicadnak nevezték, csak hogy most már sokkal többen fizették. Elveszítették ugyanis korábbi mentességüket a horvát-szlavón várjobbágyok, az egyházi nemesek, a praedialisták, a jászok és kunok, a rutének, sőt a városoknak is a korábbi kedvezményes átalányösszeg, a census helyett a telkekre kirótt összeget kellett megfizetniük. Mátyás adómentességet csak az igazi nemeseknek akart biztosítani; azoknak, akik nemességüket valamelyik uralkodótól nyerték el s ezt igazolni tudták, még ha időlegesen egyházi vagy világi földesúr szolgálatában állottak is. Ellenben már adóköteleseknek tekintette a valóságos nemeseket, ha a török elől elmenekülve, mint földönfutók egy birtokostól jobbágytelket fogadtak el s azon éltek. A jobbágyrendűek közül pedig csak azokat mentesítette az adó alól, akiknek nem volt földjük, hanem valamely földesúr udvarában éltek vagy mesterséget űztek; ha ellenben egy mesterember földet is művelt, már adózni kellett. Törekvése így észrevehetően arra irányult, hogy a nemesi birtokokat elkülönítve a jobbágyföldről, ez utóbbiakat kivétel nélkül adó alá vesse. Bármennyire bevételeinek fokozása volt Mátyásnak a célja, reformja az állam hatalmának és tekintélyének érvényesítését is jelentette, amidőn nem ismerte el a nagyszámú kiváltságolt népelemek különállását, hanem őket a jobbágyokkal egy színvonalra helyezve adófizetésre kötelezte, azok számát pedig, akiknek mentességét továbbra is biztosította, hogy így függetlenségüket megőrizhessék, a valóságos nemesek csoportjára akarta korlátozni.

Modern vonást jelentett továbbá annak a hivatali szervezetnek a működése, amely az adóbeszedést végezte. A harmincad-bevételeket még a régi módon kezelte, vagyis egyik bizalmasát, a bécsi származású Ernuszth Jánost, generális adminisztrátornak nevezvén ki, megbízta, hogy a maga emberével intézzen el minden vámügyet, de közegei ténykedéséért felelősséget is vállaljon, ellenben az adó-adminisztrációt már nem adta ki kezéből. Tehát nem a kincstárnok megbízottai végezték az összeírást, a róvást és a behajtást, hanem az udvarból kiküldöttek, akik felhatalmazásukat közvetlenül a királytól kapták s elszámolásukat is neki nyújtották be. Bizonyára azért, hogy szigorúan lehessen őket ellenőrizni, az adó beszedése pedig a lehető legcsekélyebb költséggel járjon. Az állami jövedelmeknek ezek a kezelői, mint „diák“ nevük is mutatja, írástudó, tanult, gazdasági ügyekben jártas emberek voltak, alkalmasak, hogy a király mellett nagyobb létszámú, állandó hivatalnoktestületet képezzenek, idők folytán pedig az újkori államra oly annyira jellemző bürokrácia alapjaivá legyenek.

A pénzügyi reformok abba a helyzetbe juttatták Mátyást, hogy 1468-ban hozzáfoghatott az erőteljesebb diplomáciai tevékenységhez s a cseh háború megindításával megmutathatta államának erejét a Nyugatnak is. Szövetségese a pápa és a császár volt – az előbbi a magyar királytól a huszitámozgalmak letörését várta, az utóbbi az Ausztriát szorongató cseh király megrendszabályozását – s így Mátyás biztosan remélte, hogy egyrészt a főurak bandériumaival, másrészt pedig a zsoldosokkal, akiket megnövekedett jövedelméből fogadott fel, hamarosan Csehország birtokába juthat. A háború azonban tovább tartott, mint kezdetben remélni lehetett s így a bevételek további fokozásáról kellett gondoskodnia. Sikertelenül próbált elérnie, hogy az 1468-i országgyűlés, ha nem is szívesen, de megszavazta a telkenkinti egy forintos rendkívüli adót, a subsidiumot. Ilyent először 1462-ben kapott Mátyás – a szent korona visszaváltásához szükséges összeget [Rendkívüli adók] kellett akkor előteremtenie, – de feltételekhez kötötte, mert királyi szavára és keresztény hitére meg kellett fogadnia, hogy alattvalói áldozatkészségét nem fogja többet igénybe venni, 27 főúr és főpap pedig ünnepélyes oklevélben

vállalt kezességet ígéretéért, hangsúlyozva, hogy ők maguk sem fognak többé hasonló adót megajánlani. Most, hat év múlva, megint elhangzottak a fogadkozások, az előkelők újból kiállították sokpecsétes oklevelüket, mindez azonban nem akadályozta meg, hogy 1470-ben az országgyűlés újból megszavazza az adót, amely hovatovább elveszítette rendkívüli jellegét, mert Mátyás évről-évre következetesen behajtotta. Az országgyűlés egyébként maga is beletörődött, hogy az egyszer elvállalt kötelezettségtől többé nem szabadulhat s ezért 1478-ban hat évre előre megadta hozzájárulását az adókivetéshez.

A subsidium így annyira állandósult, hogy a régi 20 dénáros adó eltűnt, beléje olvadt. Elengedését Mátyás mintegy kárpótlásul szánta alattvalóinak. Ugyanezért járult hozzá, hogy a nemesség szélesebb tömegei, mint a jobbágytelken élők vagy a praedialisták időnként mentesüljenek megfizetésétől. Ezeknek egyik csoportját, a zágrábi egyházi nemesekét, akkor tette kötelezettségüktől szabaddá, amidőn a szlavón tartománygyűlés igazolta, hogy a praedialisták tanúságtételének a báni törvényszéken éppen olyan bizonyító ereje van, mint az országos nemeseknek. Az ilyesféle engedmények azonban, amelyeket a köznemesség azért erőszakolt ki, mert magához tartozóknak, ugyanazon közösség tagjainak érezte legszegényebb társait is, akiknek elvesztésébe nem bírt belenyugodni, nem csökkenthették lényegesen Mátyás bevételeit, amióta az egyforintos adóra biztosan számíthatott. A rendszeres jövedelemtöbblet pedig, amely évente mintegy 260.000 forintra rúgott – körülbelül ennyi volt ugyanis a porták száma – lehetővé tette Mátyásnak, hogy immár egész Európára kiterjessze diplomáciai tevékenységét s azt egyre nagyvonalúbban folytassa.

Hatalmának alapja a hadsereg, amely az állam növekvő bevételeivel párhuzamosan fejlődött. A fegyveres erő, amellyel a magyar királyok rendelkeztek, papíron igen nagy volt; egy olasz kimutatás az 1470-es évekből másfél-százezer főnyire becsülte. Ennek az óriási tömegnek azonban akkor alig valamivel több mint egytizede volt csak olyan teljesértékű, komoly feladatok megoldására alkalmas haderő, amelyet bármikor igénybe lehetett venni. Túlnyomó részét vagy nehezen mozgósítható nemesi felkelő csapatok tették ki, amelyek csak az ország határain belül és bizonyos ideig katonáskodtak s harcbevételüktől maguk nem kevésbé húzódoztak, mint királyaink, vagy értéktelen, megbízhatatlan balkáni seregek, amelyek legfeljebb a török irreguláris bandák ellensúlyozására szolgálhattak. A voltaképpeni haderő, amely a harcot hivatásának tekintette, a királyi csapatokból és a nagybirtokos urak bandériumaiból állott; ezeket az uralkodó és az előkelők jövedelmekhez mérten – az egyházi nagybirtokosok tehát tizedjövedelmek arányában is – állították ki. Mivel a királyi tanács minden tagjának békében is volt fegyveres kísérete, – előkelőségük, hatalmuk mértéke éppen haderejük nagysága volt – háború esetén ezeket a kereteket kellett csak kiegészíteni. A bánok, az erdélyi vajda tiszti bandériumai, amelyeket ők nem magánbirtokaik után, hanem a hivatalukhoz tartozó uradalmakhoz és jövedelmekhez mérten tartottak fegyverben, már a királyi haderőhöz számíthatók. Az uralkodó azonban a közvetlen rendelkezésére álló, sőt folyton kísérelő csapatokat sem maga fogadta fel és tartotta el, hanem a feladattal udvari vitézeit bízta meg. Ezek a „miles aulicus“-ok tehát nemcsak legszemélyesebb hívei és bátor lovagjai voltak s nemcsak saját személyükre kaptak fizetést, ellátást, hanem arra is, hogy bizonyos számú fegyverest tartsanak állandóan maguk mellett. Az aulicusok és kamarások kis csapatai tették ki a király testőrségét, állandó fegyveres kíséretét, amelynek létszáma – szükség esetén – szintén könnyen megnövekedett. Elég volt ugyanis, ha a lovagoknak a király utasítást és pénzt adott, hogy több fegyveressel szálljanak hadba; harcra termett, sőt hadban jártas embereket az aulicusok, ha esetleg másképp nem is, de otthoni rokonságuk támogatásával mindig tudtak találni.

Mátyás ezzel a kialakult rendszerrel korántsem szakított egyszerre. Annyira nem, hogy az első években a telekkatonaság használhatóvá tételével próbálkozott, uralma első felében pedig a főúri és főpapi bandériumokkal vívta meg háborúit s az aulicusok csapatai szintén megőrizték jelentőségüket.

De már ekkor rájött, hogy nagy előnyt biztosít számára, ha bizonyos meghatározott időre zsoldosokat alkalmaz, akik egyedül tőle függenek s dolguk végeztével elbocsáthatók, anélkül, hogy további kötelezettségekkel tartoznák irántuk. Ezért fogadott tehát fel már a legelső hónapban zsoldosokat, amikor a Felvidéket kellett a cseh-lengyel zsebrákoktól megtisztítani, mégpedig éppen a husziták közül, hogy így egyszerre két célt érjen el, hiszen ellenfeleinek sorait harcban és egy részük elvonásával egyszerre ritkította. Zsoldos pedig bőven akadt. Az évtizedes huszita-mozgalmakban nemcsak nálunk, hanem Morvaországban is, meg Sziléziában kitűnő katonanyag választódott ki, hazáját és hitét vesztett népelem, – Mátyás korában a huszita vallásos rajongásnak már nyoma sem volt többé – készen arra, hogy fegyverét bárki szolgálatában forgassa, ha jól megfizeti őt. 1464-ben merül fel az első határozott bizonyíték, hogy Mátyás a pénzen felfogadott katonaságot immár többre értékeli, mint a régi feltételek mellett rendelkezésére állót. Amíg ugyanis előzőleg szövetségesétől, Velencétől mindig katonát követelt, most már pénzt kért tőle, a szlavón nemességet pedig kész volt testületileg felmenteni a török hadjáratban való részvétel alól, ha az ottani adó, a kamaranyereségnek megfelelő nyestbörádó kétszeresét szolgáltatja be, házanként meg egy aranyforintot ad. Ugyanezt a hadmentességet biztosította azután az országgyűléseken is az egy forintos subsidium megajánlása fejében; először 1468-ban, majd minden további alkalommal annyi évre, ahányra az adót megkapta.

Adófizetés és hadmentesség közt a kapcsolat ettől fogva Mátyás uralma végéig megmaradt. A király elengedte a háborúskodást, mert úgy sem volt sok haszna belőle, váltság fejében azonban pénzt kívánt, mert a belőle felfogadott zsoldossereggel korlátozás nélkül rendelkezhetett. [Mátyás zsoldos hadserege] Eleinte csak a nemesi felkelésről és a portális katonaságról mondott le, később azonban már a nagybirtokosok bandériumairól is; 1470-ben, hogy a cseh háborút követő elégedetlenséget lecsillapítsa, egy évre, de 1478-ban már hat esztendőre. Természetesen minél nagyobb volt jövedelme, a pénzügyi reformok eredményéül minél inkább megnövekedett az, annál több zsoldost tudott felfogadni és fegyverben tartani. A tűzpróbát az új rendszer a sziléziai háborúban állotta ki. Mátyásnak a hadserege itt mindössze 6000, legfeljebb 8000 főnyi volt, de mert egyedül tőle függött, Boroszló falai alatt (1474) mintegy tízszer nagyobb, de régi szervezetű ellenséges – cseh-lengyel – haderőt tudott tönkrevetni.

Az egyre jobban állandósuló zsoldos hadsereg azonban nemcsak harctéri sikereket hozott Mátyásnak, hanem bent az országban hatalmának megnövekedését is eredményezte. A király ugyanis azzal, hogy nem kellett a nagybirtokosok bandériumait igénybe vennie, elhatározásaihoz pedig, hogy a haderőt milyen célok érdekében használja fel, nem volt többé szükséges hozzájárulásukat kikérnie, megszereznie, függetlenül a főuraktól. Ugyanakkor, hadmentességükre hivatkozva, megvonhatott tőlük s egyenesen állama javára használhatott fel egyes jövedelmeket, amelyeket eddig bandériumuk kiállítására átengedett nekik; ilyenek voltak a királyi kincstárból az országnagyoknak hadfogadásra kiutalt jelentős összegek vagy az esztergomi érseknek az adóbevételekből kijáró éppen nem csekély hányad. A primást illetve ugyanis az egész kamaranyereség tizedrésze, két megyének, Somogynak és Tolnának pedig az egész adója. Éppen az érseknek, Vitéz Jánosnak a példája mutatja egyébként, hogy milyen érzékenyen érintette a nagybirtokosokat ezeknek a jövedelmeiknek az elvesztése. Ő, Hunyadi János legodaadóbb híve és tanácsadója, Mátyás kancellárja, aki oly lelkesen fáradozott megválasztásán, szembefordult királyával és összeesküvést szőtt ellene, amikor ez megtagadta az említett összegek kiszolgáltatását. Mátyás tisztában volt, hogy még nem jött el a nagybirtok intézményes háttérbeszorításának az ideje s ezért inkább kerülni igyekezett a hasonló ellentétek kirobbanására szolgáló alkalmat. Az egyházi tizedjövedelmeket, amelyek az ország terménygazdálkodásának hozadékából oly jelentős részt juttattak a klérusnak, nem érintette tehát, hasonlóképpen a nagybirtokosok s általában a nemesség megélhetésének alapját jelentő

jobbágszolgáltatásokat, a kilencedet sem. Az állandósuló zsoldoshadsereg azonban önmagában is azt példázta, hogy a király hatalma megnövekszik s ezzel feltartóztathatatlanul a centralizmus irányába fordul a fejlődés.

Nem egyszerűen a számszerű fölény biztosításáról s az ebből adódó előnyökről volt szó, hanem sokkal inkább az úr és a haderő közti kapcsolat megváltozásáról s a hatalmi viszonyoknak ebből származó módosulásáról. A főurak ugyanis nem próbálkozhattak a király példájának utánzásával, nem gondolhattak zsoldos csapatok felfogadására, mivel hiányzott a hozzávaló pénzjövedelmük. Bármilyen nagy kiterjedésűek is uradalmaik, az újkori fogyasztópiacok hiányában a termést nem képesek pénzre átváltani. A birtokokat csak úgy tudják jövedelmezőbbé tenni, a termést felhasználni, hogy a környékbeli köznemeseket szolgálatukba fogadják, nekik természetbeni ellátást adnak, viszonzásképpen pedig velük kezelteik uradalmaikat s közülük válogatják össze bandériumaik tisztikarát, részben pedig legénységét is. Bármennyire egyezik azonban a bandérium katonai értéke a zsoldos csapatéval, kevesebbet jelent az egyes főurak számára, mivel ezek nemes származású tagjaival nem rendelkezhetnek szabadon, mint a király a maga zsoldosaival s irántuk, a viszony személyes jellegénél fogva, több kötelezettséggel tartoznak. Vagyis Mátyás, felhasználva, hogy az adót nem terményben, hanem pénzben szedheti be, az újkorra jellemző pénzgazdálkodás minden előnyét királyi hatalma számára biztosította. Ezt a különbséget a főurak semmiképpen sem tudták eltüntetni; az egész gazdálkodási rendet kellett volna előbb megváltoztatniok, ami azonban lehetetlen volt. A király azzal, hogy hamarabb sikerült megszüntetnie a középkori hűbères kapcsolatot a hadseregterén s így az újkori vonást jelentő tárgyas viszonyt maga és hadserege közt előbb valósította meg, mint a nagybirtokosok, hatalmát azok felett döntően érvényesíthette, a maga személyét pedig kiemelte a primus inter pares-szerepkörből.

A fejlődésnek erre a fokára emelkedve és oly gazdag országok, mint Szilézia, Morvaország, Alsó-Ausztria birtokába jutva, Mátyás elérkezettnek látta az időt, hogy államának oly formát adjon, amely kifejezésre juttatja megnövekedett hatalmát. Egyetlen szóval fejezte ezt ki: királyság, regnum helyett birodalomnak, imperiumnak nevezte azt. Akkor, amidőn cseh háborúit vívta vagy III. Frigyes a legmerészebb eszközökkel, káprázató diplomáciai akciók során igyekezett megnyerni, még egyre az a vágy hevítette, hogy a német-római császárság birtokába jusson. Ha eléri célját, bizonyára a Zsigmond- vagy Albert-kori perszonáluniót állítja vissza, előnyére Magyarországnak, mivel így a török veszély elhárítására szolgáló segély kieszközlése a birodalmi gyűléseken feltehetőleg kevesebb akadályba ütközött volna. Amidőn azonban minden törekvése hajótörést szenvedett, szakított a középkorian romantikus politikai tervvel, amely egyébként is csak a főhűbérúr szerepét engedélyezte volna számára. E helyett Magyarországot és a hódított területeket korszerűen oly birodalomba próbálta összefogni, amely kifejezetten az övé, családjáé. Nem abszolutizmust akart teremteni, nem is az egymás mellé került részek összeolvasztására törekedett. Szilézia vagy Ausztria államjogi különállását határozottan hangsúlyozta, megerősítette és biztosította, sőt olyan fontos reformokat valósított ott meg, amelyek egyéni életüket fejlesztették. A meghódított országok igazgatását sem vette ki az ottaniak kezéből – alig egy-két magyar főurat alkalmazott s ezeket is csak a maga személyét képviselő megbízatásokban, – népeinek szokásait, intézményeit pedig teljesen érintetlenül hagyta. Birodalma összetartó kapcsát államférfiúi tehetsége jelentette, amely megtalálta az eszközöket és utakat, hogy az egyes országokat régi, helyi kormányzerveikkel is korszerűen és egyetlen központi akarat szerint igazgassa, egységét pedig a hatalmas hadsereg juttatta kifejezésre. Nem lehet azonban vitás, hogy idővel, ha családjában öröklődhetett volna az uralom, éppen [Mátyás imperiuma és Magyarország] úgy kifejlődött volna az udvar körül a központi kormányzást végző hivatali testületek szövevénye, a bürokrácia, mint a Habsburgok későbbi, ugyancsak dinasztikus eredetű birodalmában,

hogy azután generációk multán az egymásra utaltság érzése is kisarjadjon népei körében. Mátyás törekvései, ha szerencsésebb vetélytársa, III. Frigyes leszármazóinak példájával hasonlítjuk őket össze, egyáltalán nem irreálisak s így az imperium fényes jövőt remélhetett.

Bármennyire is dinasztikus uralmat akart Mátyás alapítani, az új birodalom előnyeit elsősorban Magyarországnak szánta. Nemcsak azért, mert belőle nőtt imperator augustus-szá, származása, érzelmei pedig elszakíthatatlanul hozzá láncolták, hanem mert hatalma továbbra is, változatlanul, Magyarország gazdasági erején és állami szervezettségén nyugodott. Igaz, teherbíróképességének végső határáig erőfeszítésekre kényszerítette a magyarságot, de cserébe az újkori nagyhatalmi állás előnyeit igyekezett megszerezni számára. Uralkodásának ebben a szakaszában, az 1480-as években jövedelme átlagosan 800.000 forintra rúgott, az utolsó esztendőben pedig elérte az egymilliót. Ebből körülbelül 11 százalékot a hódított országok adója tett ki, – Bécs 20–22.000 forintot fizetett évente, vele együtt Ausztria mintegy 70.000-t, Morvaország és Szilézia pedig 40.000-t – a többit azonban Magyarország szolgáltatta. A jobbágyság ekkor már nemcsak a portákra kivetett egy forintot fizette. Mátyás attól sem riadt vissza, hogy szükség esetén ezt az összeget mint fejadót követelje be, sőt előfordult, hogy ugyanabban az évben kétszer, sőt háromszor is végigjáratta országát az adórovókkal. Bár ilyen módon a jobbágy terhe súlyosabb lett, anyagi helyzete a korábbihoz képest megromlott, vitathatatlan, hogy nagy, előbb, sőt sokáig később is elképzelhetetlen áldozatai nem egyesek, hanem az állami közösség hatalmának növelésére szolgáltak. Bár az erőfeszítések gazdasági téren csak utólag hozhatták meg gyümölcseit, valószínűnek kell gondolnunk, hogy bizonyos gazdaságpolitikai intézkedések ellensúlyozták az adóprés hatását és a jobbágnak lehetővé tették az adóösszegek előteremtését. Egyrészt az egyik fő kiviteli cikk, a szarvasmarha árának emelkedésére gondolunk, – ennek jelentős fogyasztópiaca éppen a magyar uralom alá került Bécs és Ausztria volt – másrészt pedig számba kell vennünk, hogy az adót a katonaság fizetése emésztvén fel, annak elég nagy hányada vissza is kerülhetett a jobbágysághoz. Talán azt is fel lehet még tennünk, hogy a földesúrnak járó illetékek, jobbágyszolgáltatások rovására ment annak egy része, amit az állam adó fejében elvitt. Egyébként az egymillió forintos bevétel európai viszonylatban is számottevő volt. A XV. század közepén ugyanis Firenze bevétele évi 200.000 forint volt, Velencéé 800.000, Burgundiáé 900.000, Spanyolországé 800.000, Angliáé 700.000, a francia királyé pedig egymillió. Kétségtelen, hogy közben valamennyi államnak a bevétele megnövekedett s így az 1480-as évekre nagyobb összegekkel kell számolnunk, így sem vitás azonban, hogy Magyarország arra a fokra jutott, amelyen a jövő nagyhatalmai állottak.

Ezekben az években, a delelő ponton, az állandó hadsereg létszáma 28.000 főre emelkedett. Ebből 9000 esett a cseh-morva-sziléziai eredetű [Buda, az imperium fővárosa] zsoldos csapatokra, amelyeket Mátyás halála után, utolsó vezérükről, a Fekete Haugwitzről összefoglaló néven fekete seregnek neveztek. A fegyveres erő zöme lovasságból állott, úgyannyira, hogy 20.000 lovas mellett a gyalogság száma mindössze 8000-re tehető. A kor ugyanis még mindig a lovasságban látta az igazi erőt, a harcok tipikus lovasküzdelmek s a gyalogosok, mint a landsknechtek, csak később fognak nagy jelentőségre jutni. A török seregben hasonlóképpen a lovas szpáhi a tulajdonképpeni harcdöntő elem s a janicsárok a szultán testőrségét képezik. Az általános viszonyoknak megfelelően nehéz lovas volt Mátyás állandó zsoldoseregének kétharmada is s így csak 3000-re rúgott az idegen gyalogosok száma. Hadseregének szállásául Mátyás Budán, a birodalom szívében, klasszikus, római mintára óriási tábort szándékozott építeni, mint később híre járt, 40.000 harcos befogadására alkalmasat. Bár az alapok kiásásánál nem jutott tovább a munka, – a XVI. században még látta a tervrajzot Heltai Gáspár, de humanista létére azt képzelte, hogy fantasztikus méretű egyetemről volt szó – a hatalmas elgondolás egymagában is tanúskodik, hogy Buda maradt volna a birodalom fővárosa. Ám nemcsak

az állandó hadsereg fejlődése érte volna el csúcspontját a tábor felépülésével. Ily óriási embertömeg, a királyi székhely mellett elhelyeztetve, számottevő fogyasztó elem, sőt hatalmas városfejlesztő tényező, mivel a zsoldos hadsereg, amely szivacs módjára szívta fel Magyarországon kívül a meghódított területek adóját, jövedelmét, a harci szünetek közt előreláthatólag itt költötte volna el pénzét, – egy lovas katona évi zsoldja 36 aranyforint volt – hogy a gazdasági élet vérkeringését erőteljesen felélénkítse. A főváros így joggal számíthatott arra, hogy Közép-Európa legjelentősebb helyévé fejlődik, polgárai kezén pedig oly tőkék halmozódtak fel, amelyek nagyobb gazdasági vállalkozásokra nyújthatnak ösztönzést.

Magyarország hódítások, fegyveres akciók során alakult át birodalommá s további hódításoknak kellett volna területét megnövelniök. Éppen úgy, mint a jövő nagyhatalmainak, Spanyolországnak, Angliának vagy a Habsburgok monarchiájának. Mátyást élénk és művészi diplomáciai játéka, miközben a hatalma és európai tekintélye fokozására szolgáló alkalmakat latolgatta, rávezette, hogy államának külképviseleti szervezetét állandósítani kell. Tehát amíg elődei csak egyes követségeket indítottak útnak s ezeket is meghatározott feladatok elvégzésével bízták meg, ő már állandó meghatalmazottal képviseltette magát. Egyelőre ugyan csak Rómában, a pápai udvarban, de már ezzel a kezdeményezésével is elárulta, hogy megértette, mily fontos az újkori államra, hogy ismerje ellenfél és barát erejét s szándékait.

A birodalom terjeszkedése előtt minden irányban szabadon állott az út. Az osztrák terület szélén, az Enns folyó túlsó partján erős hídfőállás, valóságos tábor épült ki, alkalmas támaszpontul a Nyugat felé kiterülő hadseregek számára. Délkeletre, a Konstantinápoly felé vezető hadiútra Mátyást családi és nemzeti hagyományai ösztönözték, de hogy reá lépjen, attól valóságérzéke, ereje elégtelenségének tudata éppenúgy visszatartotta, – a török birodalom a magyarság tudatában mint világbirodalom élt, – mint a leverő tapasztalat, hogy a pápa is hűtlen lett a középkori ideálokhoz, amikor a trónkövetelő szultánfi, Dsem herceg ügyében a magyar királlyal szemben foglalt állást. Így a délnyugati irány ragadta meg és foglalkoztatta a legélénkebben Mátyás fantáziáját, annak bizonyosságát, hogy még álmódosításai is, amikor birodalmának jövője kiszínezve jelent meg előtte, korszerűek voltak. Mintha csak megérezte volna, hogy a XV. és XVI. század fordulóján az olasz félsziget fogja magához vonni az európai dinasztiákat, hogy az ő csodálatos gazdagságával alapozzák meg birodalmaik jövőjét! A részekre bomlott Itália, mint az elkövetkező évtizedek megmutatták, a francia, spanyol és német zsoldoseregek dúlásaitól meg nem menekedhetett, sorsa megpecsételődőtt. Mátyás erősen készült, hogy megelőzve ezt a barbár inváziót, amely az 1527-i sacco di Roma-ban érte el csúcspontját, a maga vasfegyelemben nevelt seregével elsőnek jelenjék meg a félszigeten s learassa annak – francia és spanyol előtt – minden gazdagságát. Stájerország, Karinthia és Krajna meghódolása küszöbön állott, az új magyar birodalom és az első olasz állam, Velence közt pedig az ellentét annyira kiélesedett, hogy az összeütközés már csak órák kérdése volt. Mint a XV. századvégi vers szerzője is aposztrofálta a magyar királyt:

Igyekezel vala sok országokra
és nagy hatalmas városokra
az vízen álló Velencére
és benne való bölcs olaszokra.

Bár területhódítás és előkelő hely biztosítása az európai népek körében nem gyengeségnek a jelei, a magyar állam elpusztíthatatlan életerejéről mégis leginkább azzal tett tanúságot, hogy hozzá tudott simulni az új idők követelményeihez és képes volt szervezetét fokozatosan átalakítani. A változást szemléltetően fejezte ki, hogy a királyi tanács mellett feltűnt, majd egyre jelentősebb, időnként döntő szerephez jutott az országgyűlés, vagyis a nagybirtokosok mellett a köznemesség, sőt részben a

polgárság is részt nyert az állam sorsának intézésében, az eredmény pedig abban a formulában foglalható össze, hogy a hűbéri jellegű állam rendivé alakult át.

[A rendi állam] Az országgyűlés ugyanazt jelentette a köznemességnek, mint a királyi tanács a főuraknak: teret az érvényesüléshez és lehetőséget, hogy a király mellett a közügyekbe beleszólhasson. A koronázáskor szokásos népes és ünnepélyes összejövetelek, amelyeken az új uralkodó megígérte az elődeitől nyert kiváltságok épségben tartását, ilyen alkalmaknak még semmiképpen sem tekinthetők. A XIV. század végén adódott először mód, hogy a megyei autonómia gyakorlása közben öntudatosodó, megerősödő köznemesség követői a király meghívására országgyűlésen jelenjenek meg, de évtizedek multak még el a nélkül, hogy a példa megismétlődött volna. A XV. század elején így a királyi tanács kétségbe nem vont érvényességgel képviselte az ország akaratát. Csak az Albert halálát (1439) követő trónvillongások idején jutott szóhoz a köznemesség, amikor az egymást marcangoló pártok előtt minden kis erő el nem hanyagolható, sőt értékes szövetségesnek látszott. Az országgyűlések, népes tanácskozások ekkor nyomon követik egymást, – van olyan, amelynek határozatait alig vagy egyáltalán nem ismerjük, s talán feleslegesnek is vélték külön decretumba összefoglalni őket – noha a döntő szó most is, később is még mindig a főuraké marad. A köznemesség szívesen fogadta a meghívókat a tanácskozásokra, mivel az országgyűléseken nemcsak elismertethette az uralkodóval régi előjogait, hanem újakkal is kiegészíthette azokat. A nemesi kiváltságok voltaképpen ekkor szilárdultak meg véglegesen. Így az a jog, hogy nemes ember az egyháznak nem tartozik tizedet szolgáltatni, vagy hogy személyes hadbavonulás esetén a nemesi felkelő sereg csak két hétig köteles az ellenségre várakozni.

Az országgyűlés fejlődésének ezen a kezdeti fokán még nem voltak kikristályosodott elvek, hogy milyen ügyeknek kell a köznemesség elbírálása alá kerülniök. Úgyannyira, hogy az adókivetéshez is elég volt a királyi tanács hozzájárulása vagy az 1467-i pénzügyi reformokat szintén országgyűlés nélkül lehetett megvalósítani. Csak Mátyás uralkodása alatt nyert a köznemesség olyan szerepet, hogy szavát a nemzet sorsát érintő nagy kérdésekben hallathatta. A kezdeményező fél az uralkodó volt. Amidőn 1462-ben kibékült III. Friggyessel és a szent korona visszanyerése fejében biztosította örökösödési jogát, – ha tudniillik neki nem lennének törvényes utódai – a császár kikötötte, hogy Mátyásnak az egyezséget az előkelőbb és hatalmasabb bárókkal meg főpapokkal el kell fogadtatnia s erről velük pecsétjeikkel megerősített oklevelet kell kiállíttatnia. Bár így a császár nem kívánta a köznemesség hozzájárulását, – bizonyára azért nem, mert az értéktelen, számba sem jövő tényezőnek látszott – Mátyás úgy találta, hogy olyan nagyfontosságú ügyekben, amelyek valamennyi alattvalója szabadságát és az egész országot egyetemlegesen érintik, nem határozhat egyedül s ezért a gráci béke pontjait az országgyűlés elé terjesztette, felszólítván: nyilatkozzék, el akarja-e azokat fogadni vagy sem.

A király kétségtelenül megnehezítette a maga helyzetét, amidőn a tárgyalásokba a nemesi tömegek képviselőit bevonta és általuk önkényes elhatározását akadályozó tényezőt formált ki. Eljárására nem a magyar mult tanulságai, hagyományai ösztönözték, mivel hasonló kérdésekben elődei beérték a királyi tanács hozzájárulásával. A köznemesség belső súlya, tekintélye sem növekedett meg annyira, hogy elmellőzése katasztrófát idézhetett volna fel. Mátyást arra a belátásra, hogy országgyűlést hívjon össze, kancellárjának, Vitéz Jánosnak a szava vezette. Ő figyelmeztette urát, hogy a gráci béke felől nem dönthet egyedül, mivel az nem az ő személyét, hanem az egész országot érinti, tehát megerősítése vagy elvetése sem a király feladata. Az „alkotmányos“, rendi kormányzás eszméjével, amely felé ez a tanács mutatott, a magyar kancellár az egyház belső küzdelmei közt ismerkedhetett meg. Paduai Marsilius és követőinek elmélete érvényesült a zsinati ellenzék törekvésein keresztül az ő felfogásában, hogy ezeken a közvetítő fokokon áthaladva Mátyás

döntésével a magyarság életébe behatoljon és segítsen átalakítani – a rendiség szellemében – a magyar állam szervezetét.

Ilyen kezdeményezés nyomán az országgyűlések egyre gyorsuló ütemben lettek az állam és a nemesi társadalom összekapcsoló tényezőivé. Mátyás az 1470-es években eléjük terjesztette reformterveit, – főleg igazságszolgáltatási problémákkal, a bíróságok hatáskörének, szervezetének megállapításával foglalkoztatta őket – adót pedig megkérdésükkel vetett ki. Látszik, hogy tisztában volt, milyen erőt jelent hozzájárulásuk s rájött, hogy intézkedései sokkal hatásosabbak, ha a köznemesség képviselőinek helyeslő [A nádor mint a rendiség képviselője] véleményétől kísérvé bocsáthatja ki őket. Az országgyűlést azonban nem egyedül a nemesi közvéleményt kifejező, megszólaltató fórumnak tekintette, hanem olyan tényezőnek, szervezetnek is, amelyen keresztül akaratát érvényesítheti. Ez a fordulat nem találkozhatott a nemesség tetszésével, mivel ő az országgyűlést szabad egyesülésnek szerette volna megtartani, nem pedig a hatalom kemény eszközeivel irányított tanácskozó testületnek. Úgy tűnik fel, mintha a köznemesség ekkor még erején felül állónak találta volna azt a feladatot, hogy a belső reformok kidolgozásában tevékenyen részt vegyen. Ezért, mintha csak menekülni akart volna, ismételten kérte, hogy a király ne hívja tanácskozásra, noha 1458-ban még azt iktatta törvénybe, hogy minden pünkösdkor országgyűlést kell tartani.

Mátyás azonban tovább haladt a megkezdett úton. Legfontosabb reformja kétségtelenül az volt, amellyel a nádorságot rendi méltósággá változtatta át. A nádor ugyanis mindeddig királyi tisztviselő volt és épúgy az uralkodótól nyerte kinevezését, mint bármely más országnagy. A király tehát azt tehette nádorrá, akit akart s akkor adta másnak a méltóságot, amikor jónak találta. Elméletben abszolút joga 1439-ben még mindig csak oly értelemben korlátozódott, hogy el kellett ismernie a királyi tanács hozzájárulásának szükséges voltát. Ennek a gyakorlatnak megfelelően Mátyás 1458-ban országgyűlés nélkül fosztotta meg Garai Lászlót a nádorságtól s ugyancsak országgyűlés nélkül tette utódjává Guthi Országh Mihályt. 1486-ban azonban, amidőn ismét a nádori méltóság betöltéséről kellett gondoskodni, lemondott a kinevezés jogáról s az országgyűlésre bízta a választást. Sőt még tovább is ment, amennyiben ugyanekkor részletesen szabályozva a nádori jogkört, azt úgy állapította meg, hogy a nádor a rendiség képviselőjévé lett, kezében pedig igen nagy hatalom összpontosult. Ő ugyanis a kiskorú király gyámja s mindenkitől olyan feltétlen engedelmisséget követelhet, mintha maga volna az uralkodó. Trónüresedés vagy a király kiskorúsága esetén ő hívja össze az országgyűlést, ha pedig az egész haderőnek az ellenség ellen kell vonulnia, ő a vezér, az ország főkapitánya. Az ő kötelessége a polgárháború lecsillapítása és a pártoskodók megbüntetése, ő az ország legfőbb bírója, a király távollétében pedig helytartója. Ily óriási hatalomnak egyetlen főúrra ruházása magában még nem volt feltűnő. A változást az jelentette, hogy ez a főúr azonkívül, hogy a király bizalmasa, egyszersmind az ország képviselője is. Nemcsak azért, mert országgyűlésen nyeri el méltóságát, hanem mert hivatása szerint neki kell közbenjárónak, mediator-nak lennie király és ország közt, ha az uralkodó és alattvalói közt egyenetlenség törne ki, ha pedig valakinek panasza volna, hogy a fejedelem igazságtalanul bánt vele, – például elvette vagyonát – a panaszt neki kell orvoslás végett a trón elé terjesztenie.

A Mátyás halála után kitört főúri reakció egyrészt megállásra kényszerítette ezt a békés folyamatot, amelynek során a felnövő társadalmi erőket az uralkodó mintegy diszciplína alá fogva az állam szolgálatába állította, másrészt pedig napok alatt megsemmisítette azt a birodalmat, amelynek a felépítésén a nagy király oly sokat fáradozott. A rombolás amilyen gyors, olyan alapos volt. A nagybirtokos arisztokrácia, hogy visszanyerje régi szerepét és kizárólag a királyi tanácsot, a maga képviselőinek testületét tegye újra az ország központjává, megfosztotta az erélytelen királyt jövedelmi forrásaitól. Azok, akiket Mátyás a porból emelt fel, a régi családok tagjaival versenyre kelve foglalták

le a harmincadhelyeket, a királyi uradalmakat s ejtették módját, hogy a regálék hasznából is kisebb-nagyobb részt maguknak biztosítsanak. Az állandó adót nem törölték ugyan el, rávették azonban a királyt, egyezzen bele, hogy a saját jobbágyaiktól maguk szedhessék be és fegyveres csapataik, az ismét jelentőségre emelkedő bandériumok ellátására fordíthassák. A jobbágy tehát továbbra is meghozta áldozatát, munkájának eredménye azonban többé nem az állam hatalmát fokozta, amióta a király csak a kis- és középnemesek birtokain élő alattvalóinak adójához jutott hozzá. A jövedelmeit elveszített uralkodó, nem bírván tovább fizetni Mátyás fegyveres erejét, kénytelen volt azt feloszlatni, a híres fekete sereg utolsó maradványait pedig Kinizsivel szétveretni. Amint az állam hadereje szétfoszlott, leszakadtak a hódított területek, amikor pedig a nagybirtokosok az adó lefoglalásával mértéken felül megerősödtek, a király hatalma gyengébb lett, mint volt a XV. század közepén.

A köznemesség ekkor, mintha csak a Macchiavelli által oly megrázó [A köznemesség küzdelme a hatalomért] erővel aposztrofált „virtú” támadt volna fel benne, megpróbálta, hogy életerejével pótolja Mátyás energiáját s az államéletet az ő hagyományai szellemében, a maga elgondolása szerint irányítsa. A visszaélések, amelyek a központi hatalom gyengesége következtében lépten-nyomon felburjánoztak, oly ijesztőek és nyilvánvalóak, hogy a közélet megtisztítását követelve, az országgyűléseken a többséget magának biztosíthatta. A királlyal tehát el tudta fogadtatni követeléseit s javaslatait decretumba foglaltatva, törvényerőre emelte. Túlsúlya azonban mindig csak az országgyűlési tárgyalások alkalmával érvényesült. Ha követői elszéledtek, az uralkodó megint csak a királyi tanáccsal egyetértésben hozta meg határozatait s ígéreteiről megfélemlítve kormányzott. A köznemesség ezért arra törekedett, hogy a végrehajtó hatalomból is részt biztosítson képviselőinek.

A kezdetet a központi bíróságok, a főúrnok nyolcadik napjától kezdve tanácskozó, ügynevezett oktavális törvényszékek szervezetének szabályozása jelentette. Ezek elnökei – nádor, országbíró, perszonális – ugyanis a tárgyalásokra bírótársakul a királyi udvarban éppen jelenlévők közül szoktak egyeseket meghívni s mert az egyházi és világi főurak tartózkodtak itt állandóan, köznemések csak elvétve foglalhattak helyet a törvényszékeken, sőt a nagybirtokos reakció idejében, 1492-ben megalkotott törvénykönyv köznemesei bírótársakról már meg sem emlékezett. A helyzeten az 1495-i országgyűlés változtatott, amidőn kimondotta, hogy a főpapoknak és főúrnak 3–3, a tehetősebb közneméseknek pedig 14 képviselője közül kell az assessoroknak kikerülniök s kötelezte a királyt, hogy az utóbbiakat ő nevezze ki, de egyszersmind fizetésükről is gondoskodjék. Két év múlva, 1497-ben, az országgyűlés ezt a rendelkezést úgy módosította, hogy a nagybirtokos bírótársak számát kettő-kettőre szállította le, a köznemeseikét meg 16-ra emelte fel, ezek kiválasztását pedig nem egyedül a királyra bízta, hanem az uralkodót arra utasította, hogy az országgal, vagyis a diétán résztvevő nemességgel egyetértésben járjon el. Ugyanekkor vívta ki a köznemesség, hogy képviselői bebocsátást nyerjenek a királyi tanácsba. Megfogadtatta ugyanis az uralkodóval, hogy az egész országot érintő ügyek tárgyalása esetén a tanácsba be fogja hívni a köznemesei assessorok felét. Megint további lépést jelentett az 1500-i országgyűlés, mert ez már azt ígértette meg a királlyal, hogy a tanácsban állandóan ott fogja tartani maga mellett a nyolc ülnököt, – félévenként kellett egymást felváltaniok – ezek fizetését azonban már magára vállalta, bizonyára azért, hogy függetlenségüket biztosítsa.

Mindezek az intézkedések még egyáltalán nem adták a köznemesség kezébe a hatalmat. Képviselői tekintélyt és vagyont illetőleg nem versenyezhetek a nagyhatalmú országnagyokkal, bárókkal s mert háttérbe szorultak a tárgyalások közben, a kormányzás úgy folyt tovább, mintha nem is lettek volna ott a királyi tanácsban. A köznemesség csak akkor juthatott volna nagyobb szerephez, ha a királyt meg tudja nyerni szövetségesének, II. Ulászló azonban ilyen együttműködésre nem volt kapható. Nemcsak azért, mert trónját a főúrnak köszönhette s jól érezte magát körükben, hanem mert el sem tudta képzelni, hogy a rendiségnek a köznemesség által képviselt gondolata erős támasza

lehetne államának. A nemesség ily módon kénytelen volt azokhoz az előkelőkhöz közeledni, akik az uralmon lévő párttal bármi okból meghasonolva, szívesen fogadták őt szövetségesül. Így Corvin Jánoshoz, akivel 1498-ban közös erővel meg is buktatták a kancellárt, Bakócz Tamást, majd midőn további együttműködésük terve megfeneklett, a leggazdagabb nagybirtokos családhoz, a Zápolyaiakhoz. Bár Zápolyai István, a nádor a leggyűlöltebb ember volt előtte, fiával, Jánossal benső szövetségre lépett, még ha társánál nem is talált hasonló feltétlen őszinteségre. A két fél érdekeinek azonossága teremtette meg az alapot közös akcióikhoz. A köznemesség ezentúl nemcsak a leghatalmasabb főúrra számíthatott, hanem a segítségével, közvetítésével megnyert előkelőkre is, – Zápolyai ugyanis egész főúri pártnak volt a feje – viszont a vajda, maga mögé sorakoztatva a nemesi tömegeket, úgy tüntethette fel trónigényeit, hogy azok valóra válásával feltámad a nemzeti királyság és megújhódnak az ősi szittya erények. A szövetkezés első gyümölcse az 1505-i rákosi végzés volt, amelyben a Habsburgok, a legkomolyabb trónpretendensek ellen fordulva, a nemzeti királyság hívének vallotta magát a 125 megyei követen kívül 10 főpap és 53 főúr is, – ügyes taktikával a Zápolyai-párt nyerte meg őket ennek a nagy konföderációnak – legjelentősebb eredménye pedig az lett, hogy a köznemesség vezérének és teoretikusának, Werbőczy Istvánnak az államelmélete győzedelmeskedett.

Werbőczynek, az országgyűléstől nyert megbízatása értelmében, a bíróságok körében nemzedékről-nemzedékre élőszóval áthagyományozva öröklődő jogi elveket, szabályokat és peres eljárási módot kellett írásban megrögzítenie és rendszerbe foglalnia, hogy perlekedők és bírák egyaránt eligazodhassanak az igazságszolgáltatás ösvényein. Feladatát oly kitűnően oldotta meg, hogy munkája mindaddig, amíg a rendiség élt, a legtöbbet forgatott könyv maradt Magyarországon. De mert nemcsak jogtudós, hanem politikus is volt, megragadta az alkalmat, hogy a jogszokásokon kívül azt az elméletet is „kifejtse“, amely szerint igazodni látta mind maga, mind pedig a köznemesség a magyar állam életét.

Tanítása, rövidre fogva, a következő: A magyarok szittya ősei vándorlásaik közben kapitányokat rendeltek ki, a perek elintézésére s a gonosztevők megbüntetésére közakarattal egy rektort választottak, valamennyiük közös egyetértésével pedig elhatározták, hogy veszély esetén véres karddal hívják össze a harcosokat a közösség, a communitas parancsainak meghallgatására. Mivel azokat, akik a fegyverbe szólító felhívásnak nem engedelmességek, szolgaságba taszították, kialakult a nemesség és parasztság állapota. A nemesség, a communitas vagy populus, Szent Istvánt királlyá választván és megkoronáztatván, átruházta a királyra az uralmat s ezzel együtt a szent korona joghatósága alá helyezte azt a teljes hatalmat, hogy nemesítsen s birtokot adományozzon, azaz a parasztság közül az érdemeseket a nemesek közé emelje. Nemesség és király ettől fogva a lehető legszorosabb kapcsolatban vannak, úgyannyira, hogy egymástól el sem különíthetők. A fejedelmet ugyanis a nemesek választják, nemessé viszont csak a király tehet meg valakit. A nemesek egyedül a törvényesen megkoronázott uralkodónak vannak alávetve, minden más hatalomtól szabadok s a szent koronának a tagjai. Mivel attól fogva, hogy a communitas a hatalmat a királyra átruházta, minden birtok és birtokjog a szent koronától függ, hiszen mindenki [Werbőczy elmélete] királyi adományból nyerte el azt, az utódok nélkül elhunyt nemesek javai a királyra, illetőleg a koronára szállnak vissza. Hasonló módon a király a törvényes utóda minden főpapnak is; nem abban az értelemben, mintha az egyháztól elvehetné uradalmait, hanem úgy, hogy ezeket a birtokokat, a főpapi szék megüresedése esetén, ő adományozza el az egyházzal együtt kormányzás céljából.

A hun-magyar rokonságról szóló történeti elbeszélés, amelyet Werbőczy Thuróczy Jánosnak nagy népszerűsége jutott magyar történetéből vett át, a XIII. század derekán alakult ki s a középkor kedvelt elméletének, a társadalmi szerződésnek és a hatalom átruházási teóriának a vázára aggatta rá a

históriai adatokat. A középkor ugyanis a világi hatalom eredetét úgy képzelte el, hogy az emberek a rabló zsarnokok elleni védekezés céljából összefogtak egymással s azután szövetségük biztosítását egyetlen ember kezébe helyezték, aki erejével, tehetségével kiemelkedett közülök. Az egyház pártolta ezt a felfogást, mert az államokkal folytatott küzdelmében arra hivatkozhatott, hogy a királyok nem Isten kegyelméből gyakorolják hatalmukat, hanem a nép választásából s így államuk az isteni eredetű egyházzal szemben földi, emberi eredetű. Bár így Werbőczy, a királyi hatalom keletkezését tárgyalva, lényegében régi gondolatleletet használt fel, az államot mégsem helyezte az egyház árnyékába s nem az egyház felsőbbségére vont le következtetést. Az állam az ő szemében éppen úgy teljes értékű és a saját életének törvényei szerint igazodó képződmény, – nemcsak mentes a hierarchia gyámkodásától, hanem még ő az egyház pártfogója – mint amilyen a valóságban is volt a zsinati küzdelmeket követő korban.

Az elméletnek a második fele, amely a királyt és a nemeseket a szent korona fogalmába fogta össze s annak részeivé tette őket, szintén ismert középkori gondolatkinccsnek, az organikus államtannak volt a változata; annak a felfogásnak, amely bátran hirdette, hogy az állam élő szervezet, feje az uralkodó, tagjai pedig a polgárok, Werbőczynél a nemesek. A szent koronát már korábban is sokat emlegették királyaink, amidőn a személyük körül forgolódnak érdemeit mint a koronának tett szolgálatokat jutalmazták meg, most azonban, Werbőczynél az többé nem egyszerű szimbólum, hanem élő organizmus. Az állam súlypontja és lelke ő szerinte is a polgárok összességében, a *communitas*-ban van. Ennek van alája rendelve az uralkodó, aki a legelőkelőbb tag, a fej, de mégis csak tag. Nemcsak Marsilius és Wycliffe hirdették, hogy az *universitas civium*-ot illeti meg a jog: fejedelmet választani, ellenőrizni és letenni, hanem Werbőczy is azt vallotta, hogy a nép, a nemesség a tulajdonképpeni szuverén, hiszen ez ruházta át egykor a hatalmat Szent Istvánra és jogosított ma a királyválasztásra. Sőt ellenőrzi a király kormányzását is. A fejedelem ugyanis – fejtegette – egyedül, a maga akaratából nem intézkedhet, főleg nem az egész magyar nemzet régi szabadságának sérelmére, hanem össze kell hívnia, meg kell kérdeznie a népet, vajjon tetszenek-e neki végzéseik s ezek csak akkor lesznek törvények, ha a nép igennel felel. De hasonlóképpen válik törvény a nép egyező akaratából hozott határozatából, mert ehhez meg a király beleegyezése szükséges.

Nem kevésbé jellemző a köznemesség felfogására, amit vezére nem vett át a népszuverénitási elméletből. Bár Thuróczy munkájában mindenki olvashatta, hogy a hunok, amikor rectort választottak, általános határozattal kimondták, hogy ennek igazságtalan ítéletét a *communitas* megsemmisítheti, őt magát pedig, meg a kapitányokat, amikor akarja, leteheti, ezt a mondatot Werbőczy kihagyta és nem fejlesztette ki belőle azt a tant, hogy a nemzetet nemcsak a király megválasztásának, hanem letételének a joga is megilleti. Ellenkezőleg, a köznemesség mindent elkövetett, hogy a király hatalmát megszilárdítsa. Visszaadta tehát neki régi jövedelmi forrásait, a királyi uradalmakat, szabad városokat, vámokat és adókat s azok elidegeníthetlenségét törvényben biztosította (1514). Még ha önzésből kereste volna is a király szövetségét, azzal, hogy az elszemélytelenített uralkodó helyett magát a koronát tette a nemzet összetartó erejévé, az állam integritását biztosította. A köznemessi tömegek ugyanis, a szent korona tagjaivá válva, egyrészt kifejezésre juttatták, hogy meggyéik kölcsönösen egymáshoz, valamennyien pedig a központhoz, a királyhoz tartoznak, másrészt pedig mint egyetlen test eleve útját állották a nagybirtokosok minden elszakadó törekvésének. Igaz, a szent korona tana és hirdetője, a köznemesség csak attól fogva lett az államterület integritásának biztosítója, amióta Werbőczy felfogása általánosan érvényre jutott, – mindez Mohács után következett [Hübéri és rendi elv küzdelme] be – azonban már a XVI. század elején sikerrel példázta, hogy a rendi gondolat korszerűbb, mint a hübériség. Werbőczy rövid ideig tartó nádorsága (1525) tehát még csak a

köznemesség pillanatnyi felülkerekedésének, de nem annak a bizonyossága, hogy a rendiség átalakította az állam szervezetét.

Mohács előtt a régi és az új elv harcban állottak egymással. Mindkettő kizárólagos uralomra törekedett, a győzelmet mindegyik a másik megsemmisítésétől várta, holott kiegyezésük adhatta csak meg az államnak a rendi jelleget. Az uralmi rendszer módosulásának tagadhatatlanul mélyreható változással kellett együttjárnia, mivel arról volt szó, hogy a királyi tanácsban helyet foglaló főurak mellett a köznemesség is az állami akarat hordozójává legyen. Ha a régi rendszer hívei nem akarták a teret önként átengedni, az érthető, de mert az átalakulást nem lehetett elkerülni, a köznemesség törekvéseitől sem vitatható el a jogosság. Az átmenet zökkenőktől mentessé csak erős királyi hatalom tehetné volna. Amióta ez Mátyással eltűnt, a küzdelemnek előbb vagy utóbb be kellett következnie. Bár sok önző, személyi érdek vegyült bele, katasztrófálissá csak azért lett, mert a vetélkedésnek az állam látta kárát. Amidőn ugyanis a külpolitikai helyzet a török birodalom hódító törekvéseinek felújulásával rendkívül súlyossá vált, nem tudta azt az ellenálló erőt kifejteni, amelyre előbb éppen úgy képes volt, mint akár később. A két, egymástól független tényezőnek, a belső átalakulásnak és a külpolitikai konstelláció kedvezőtlen fordulatának ez a végzetes találkozó vezetett Mohácshoz, a középkori magyar királyság sírjához, a halálban eggyé váló főpapok, főurak és nemesek oly sokszor megsiratott s méltán meggyászolt temetőjéhez.

TÁRSADALMI VISZONYOK

A hűbériség és rendiség elvei, amelyeknek küzdelme jellemezte a középkor végén a magyar állam életét, a társadalmi alakulásnak és elrendeződésnek is a vezető principiumai voltak.

A XIV. század végén még a hűbéri kapcsolat szabta meg a társadalom sorsát. Szabadság, önkéntesség és hűség az európai hűbériségnek az a három jegye, amely a szenior és vazallusa közti viszonyt meghatározta – személyükre nézve szabadoknak kellett egymással kapcsolatba lépniök, mégpedig önként, kényszerűség nélkül, hogy azután kölcsönös ragaszkodás, tehát egyrészt odaadó önfeláldozás, másrészt pártfogó segélynyújtás tegye meghitté az együttműködést – s ugyanezek a vonások ismerhetők fel a középkor végén a magyar társadalom legfontosabb rétegeinek az életében. Tehát nálunk is szabad magyarok, nemesek önként ajánlották fel szolgálatukat valamelyik egyházi vagy világi nagybirtokosnak és vérük hullásával bizonyították hűségüket, ragaszkodásukat azokért a jótéteményekért, amelyekben részesültek. Nem úrnak és szolgának a kapcsolata volt ez. A nemes, aki egy nálánál gazdagabbnak és előkelőbbnek a szolgálatába szegődött, familiárisnak nevezték, mivel ő és társai együttesen jelentették azt a meghitt, családi közösséget, familiát, amelynek feje, az úr, nem kisebb odaadással azonosítja magát híveinek érdekeivel, mint amilyenel egy családfőnek illik védenie gyermekei javát.

A nemeseket arra, hogy egy-egy úrnak a familiárisai legyenek, személyük és vagyonuk biztosításának vágya éppen úgy ösztönözte, mint a kenyérkeresés, sőt a társadalmi felemelkedés reménye. Mivel a pártharcok idején a főurak, mit sem törődve a törvényekkel és kihasználva a királyok gyengeségét, koholt ürügyekkel elfoglalhatták a szegényebb, védtelenebb nemesek birtokait, a pereket pedig úgy elhúzhatták, hogy közben az örökségükből kismimizett családok teljesen tönkrementek, sokan keresték a védelmet, amelyet a távoli királynál nem találtak meg, a közeli nagybirtokosnál és felvették magukat familiájába. Független viszonyba kerültek ugyan tőle, de legalább maguk mellett érezték egész gazdasági és katonai erejét, hogy viszonzásul csatlakozásukkal megnöveljék hatalmát.

De azok az akaraterős, érvényesülni vágyó nemesek is, akik ki akartak kerülni falujuk szűk határai közül, először a nagybirtokos udvarát keresték föl. Itt katonai szolgálatuk fejében ellátást, ruhát kaptak, sőt esetleg kisebb földbirtokot is. Ha egy-egy uradalma kezelését bízta rájuk az úr, mint gazdatisztek, tisztartók számon tartották a jobbágyok szolgálmányait s ellenőrizték munkájukat, mint várnagyok meg védték vitézeikkel a falvakat a hatalmaskodó szomszédoktól. Érdemeik igazi jutalmát azonban akkor nyerték el, amidőn uruk országos tisztséghez jutott. A király ugyanis közvetlenül csak a főbb méltóságok betöltéséről gondoskodott, az alsóbbrendű tisztviselők kiválasztását ellenben az érdekelt főurakra bízta. Tehát a főispán maga nevezte ki alispánját, – a XIV. század első felében egy szatmári főispán a szokásos jövedelmeken, bírságokon kívül ígért alispánjának két részletben 20 márkát, mentét és dolmányt igen finom szövetből s biztosította, hogy ehhez még falut is ad neki, ha ilyet adományba kap a királytól – az országbíró helyettesét, az alországbírót és ítélőmestereit, meg bírságbehajtóit, ugyanígy a nádor az alnádort és notáriusait, vagy a sókamarak ispánjai a kamarai tisztviselőket. Mindezeket a főurak familiárisaik közül szemelték ki; azok közül, akiknek képességeit jól ismerték otthonról s [Familiáris nemesek] akikben megbíztak. Ilymódon a vidéki kisnemesek, akik soha ki nem tudtak volna kerülni megyéjükből, familiárisi szolgálatuk során eljutottak a királyi udvarba, hogy ott, ha tehetségükkel, vitézségükkel kiténtek, az uralkodó figyelmét is magukra vonják.

A nemes mindaddig, amíg familiáris volt, urának a joghatósága alá tartozott. Ha tehát bűnt követett el, nem őt, hanem urát kellett a megyei vagy királyi bíróság elé idézni s ugyanez volt köteles a sértett félnek elégtételt adni, hogy azután vétkes familiárisát saját hatáskörében, a maga bírói székén megfenyítse, vagyonából magát kártalanítsa s megvegye rajta a bírságokat, amelyeket helyette fizetnie kellett. A nemes tehát familiaritása idejére kikerült a király közvetlen bírói hatalma alól, mivel közējük ékelődött a főúr. A kapcsolat azonban a király és alattvalói között mégsem szakadt meg teljesen. A legsúlyosabb három bűnügyben: gyilkosság, rablás, vérontás esetében ugyanis az úr nem ítélezhetett familiárisa felett, mert ezekben a perekben, bárki volt is a vádlott, közvetlenül a királyi törvényszékek voltak illetékesek, másrészt pedig a familiáris, ha kilépett ura szolgálatából, ismét nemesi jogainak teljes birtokába jutott. Mivel így a központi hatalom nálunk mindenkor jobban tudta érvényesíteni befolyását, mint Nyugaton s mert egy-egy nemes család kevesebb generáción keresztül állott ugyanazon főúri háznak a szolgálatában, a hűbéri rendszer nem fejlődhetett ki oly teljesen, mint Franciaországban vagy a német birodalomban. A külsőségek, mint a hűbéri hódolat szertartásainak hiánya pedig avval magyarázható, hogy a lovagi életmód Magyarországon csak a nemesség egy részének, elitjének volt a sajátja s így a szegényebb nemesek uraikkal való érintkezése formáságoktól mentes maradt. Mindamellet a külső formák is megegyeztek a Nyugaton dívókkal, ha előkelő, vagyonos nemes vállalt szolgálatot. Így Leveli Rauscher János és Pál 1474-ben, amikor Szentgyörgyi Zsigmond familiárisai lettek, a pozsonyi káptalan két kanonokja és több előkelő familiáris jelenlétében az óvári kápolnában tették le az ünnepélyes esküt, megfogadva a dominusnak, hogy ellene és családja ellen sem szóval, sem tanáccsal, sem tettel nem vétkeznek, hanem ellenkezőleg minden erejükkel javát fogják előmozdítani. Mindenütt megtaláljuk továbbá a hűbériség legtöbbet emlegetett vonását, az urak és vazallusok láncolatát. Egy főúr familiárisának ugyanis lehettek familiárisai, akiknek már ő, nem pedig a nagybirtokos volt a dominusa. Így a horvát-szlavon bán, elnyerve a királytól megbízatását, saját familiárisait, a vicebánokat tette meg főispánoknak, akik helyetteseiket, az alispánokat megint a maguk emberei közül nevezték ki s mert az alispánnak, mint jobbmódú nemesnek szintén lehettek familiárisai, ezek és az uralkodó közé már három láncszem illeszkedett be. De ugyanígy volt Erdélyben is, ahol a fokozatokat a vajda, alvajdák, akik egyszersmind főispánok, továbbá az alispánok és ezek официálisai jelentették.

A hűbéri elv, amely az egész magyar nemesi társadalmat áthatva, ennek tagjait az egymásrautaltság érdekszálaival fűzte a főurakhoz, az állam szemszögéből tekintve a Száván túl és Erdélyben érvényesült a legerőteljesebben. [A hűbéri elv érvényesülése] Abban a két távoli országrészben, amelyben a király bírói jogköre háttérbe szorult, mivel azt a báni, illetőleg vajdai törvényszék gyakorolta a nemesek felett is. A decentralizálást, mint Nyugaton, nálunk is eredetileg a technikai eszközök fogyatékosága tette szükségessé, amikor azonban a partikularizmus támogatást nyert a társadalmi fejlődésben, a vajda és a bán, mint a XV. századi pártharcok megmutatták, a királyi hatalom rovására túlságosan is erőssé lett. Ha bent az országban a feltagolódás, a hűbéres tartományokra bomlás nem következett be, az a társadalmi alakulás lassúbb ütemével magyarázható. Mert hiába volt a főuraknak óriási uradalmuk, ezernyi-ezer jobbágyuk és familiárisuk, hatalmukat fejedelemséggé mégsem szervezhették át, ha egyszer a nemesek felett nem gyakorolhatták a király bíráskodási jogát s ha még nem tudták elérni, hogy méltóságaik ne csak a valóságban, hanem jog szerint is öröklődjenek családjukban. A legmesszebbre Hunyadinak sikerült eljutnia. Amikor a kormányzásáról lemondott, oly kitüntetéset kapott, amely eddig példátlanul állott: az örökös grófi címet s vele nagy területet, amelynek ő volt a legfőbb bírójára. Tudnunk kell, hogy a „comes“ jelző korábban nagyon közkeletű kitüntető elnevezés volt, könnyen hozzáillesztették egy-egy előkelőbb nemesnek a nevéhez s így nem a főrangúságot fejezte ki. Elnyerése most azért számított nagy kitüntetésnek, mert Hunyadi családjához elválaszthatatlanul hozzákapcsolódott, annak minden bíróság és hatóság jogköre alóli mentességet biztosított s mert jelezte, hogy a család egész territoriumnak az ura. Ez a terület nem volt éppen nagy, – Beszterce városát és környékét ölelte fel – rajta azonban a Hunyadiak királyi joghatóságot gyakoroltak s mert korábban szabad, kiváltságos szász város került ily módon függő viszonyba, egy fejedelemség magját is jelenthette. A „besztercei gróf“ mellett azonban mások nem jutottak fel erre a magas fokra s így több önálló territorium, „grófság“ sem alakult ki a XV. század közepén. Azon túl pedig, amióta Mátyás erős keze biztosította az államterület egységét, többé nem nyílt alkalom a részekre tagolódásra.

Valószínűnek látszik, hogy a középkori Magyarország inkább lett volna a nyugati hűbéri államokhoz hasonló, ha már a XIV. században örökölhetővé válik a grófi cím, mint egy bizonyos terület feletti legfőbb bíráskodási jognak az érzékeltetője. De mindez elmaradt, mint természetes következménye annak az állapotnak, hogy a társadalom főúri csoportja nem volt kialakult, zárt, messziről is könnyen felismerhető alakulat. Főuraknak ugyanis a nagybirtokosok számítottak. Nevük „báró“ volt ugyan, ez a cím azonban nem lett az egyes családok elidegeníthetetlen jelzője, hanem csak valamennyiük általános, egyetemleges megjelölése. Mivel így hiányoztak a feltűnő jegyek, amelyek alapján valaki bárónak lett volna nevezhető, minden nemes, ha nagy uradalmakat tudott szerezni, tekintet nélkül származására, főúrrá lett. A még kiforratlan viszonyra jellemző az 1459-i törvénynek egyik cikke, mely bizonyos felsorolás kapcsán a bárókon és birtokos nemeseken kívül még olyanokról is tud, akik „valami módon a báróság állapotát vagy a többi nemesen felül más tisztességet“ nyertek el s rajtuk, mert úgy tekinti őket, hogy valósággal is a bárókat megillető előjogokat élvezik, kétségtelenül a nagybirtokosokat érti. Ilyen körülírásra semmi esetre sem lett volna szükség, ha már megvannak a mágnás címek, a kiemelkedő családokat megillető, apáról-fiúra szálló titulusok, amelyek viselőiket egyszersmindkorra elkülönítik a többi nemestől. Nemes és főúr között jogi tekintetben nem lévén különbség, közöttük a határvonal sem volt éles. Éppen olyan kevéssé, mint a köznemesség alsó rétege és azok közt, akik bár szabadok voltak, nemeseknek semmiképpen sem voltak nevezhetőek. Nemes és jobbágy a XV. század közepén ugyanis még nincs véglegesen elkülönülve. Olyanok, akik nem élveznek nemesi kiváltságokat, ekkor még felperesként léphetnek fel a megyei törvényszékeken, rendelkeznek oly földekkel, amelyekbe éppen úgy beiktatják őket, mint a nemeseket ősi birtokaikba s

megjelenhetnek a megyei közgyűléseken is. Mindezen ellenmondóknak tetsző jelenségek magyarázata: a magyar társadalom rendszerező elve ekkor a hűbériség volt. Ez tette lehetővé, hogy a főúr [A rendi gondolat erősödése] familiájába ne csak nemesek, hanem alsóbbrangú elemek is beletartozzanak – így a familiárisok éppen nem valamennyien voltak nemesek – vagy hogy a jobbágyok, amikor valamelyik úrtól földet vettek örökbérletbe, ezt a hűbériség népiessé váló formái közt tegyék meg, vagyis a bérösszeg megfizetésén kívül arra is ünnepélyes fogadalmat tegyenek, hogy a tulajdonos ellen soha hűtlenséget nem követnek el.

A XV. század első fele egyáltalán nem érezte ellenmondásnak, hogy ősi nemesi családok sarjai mint familiárisok ne a király, hanem egy főúr hatalma alatt álljanak vagy hogy egyes jobbágyok földesúri akarattól függetlenül intézhessék életüket, mások meg mint familiárisok előkelő főurak környezetébe tartozzanak. Mivel a társadalmi rétegek tagjait függőleges irányban futó szálak fűzték egymáshoz, valamennyit pedig a királyhoz: természetesnek tűnt fel a kor előtt, hogy az ugyanazon lánc szemeit jelentő emberek szorosabbnak érezzék összetartozásukat, mint azok, akiknek a gazdasági és jogi helyzete egyforma volt ugyan, de különböző hűbérurak köré csoportosultak. Ezt a helyzetet a rendiség gondolatának fokozatos megerősödése és a rendi felfogás előharcosának, a köznemességnek előtérbe jutása változtatta meg. Az átalakulást röviden úgy jellemezhetjük, hogy a társadalmi csoportosulás horizontálissá változott, mert az azonos feltételek közt élők körében annyira elmélyült az összetartozás érzése, hogy egyrészt elszakadtak az őket felfelé és lefelé fűző kötelékek, másrészt pedig a rétegek, amelyekbe összeolvadtak, egymástól éles vonalakkal, sőt mély árkokkal elhatárolódtak. A főnemesség, a köznemesség, a polgárság és a jobbágyság ekkor válik szét véglegesen, hogy tagjaik jogai és kötelességei megrögzítődjenek, az első háromnak renddé alakulása pedig befejeződjék.

A köznemesség, mint követeinek az országgyűlésen való megjelenése mutatja, a XIV. század végétől kezdve már beleszólt az állam sorsának intézésébe, szereplése azonban egész Mátyás uralkodásáig rendkívül szerény maradt. Az ő igazi otthona ekkor még mindig a megye. Ennek tanácskozásain, bírósági tárgyalásain nyert alkalmat, hogy megvitathassa szülőföldjének és a szomszédságnak ügyeit, s lassan megszerezze azt a fegyelmezettséget, iskolázottságot, amely nagyobb feladatok áttekintéséhez, megértéséhez éppen úgy szükséges, mint a megoldásukra alkalmas eszközök kiválasztásához. Autonómiája ekkor még nem teljes, mivel a megyei bíraskodás és közigazgatás vezetője, az alispán, a főispán familiárisa volt s csak a mellette működő négy szolgabíróat választotta a nemesség, de mint régi, a XIII. századba visszanyúló intézmény elég erős ahhoz, hogy a nemesi közvélemény és közakarat kifejeződését megindítsa.

Éppen ezért Mátyás is ide nyúlt le, a gyökerekhez, amidőn a főurak hatalmának ellensúlyozására alkalmas tényezőt akart kiképezni. Pedig ő uralkodásának elején még azzal kísérletezett, hogy a köznemesség előkelő, vagyonos rétegét fogja csak nemesi szabadságában megőrizni s mint viszonylag csekély számú, de anyagilag független elemre fog az országgyűléseken reá támaszkodni. Amidőn tehát az 1467-i pénzügyi reformokkal kapcsolatban a szlavón várjobbágyságot éppen úgy adófizetésre kötelezte, mint a praedialistákat vagy jászkúnokat, ruténeket, s a jobbágytelken élő nemeseket, nem egyszerűen csak jövedelmének a fokozására gondolt, hanem arra is törekedett, hogy a kétséges nemességű s nagy tömegeket kitevő elemek leválasztásával, jobbággyá tételével csak azt hagyja meg nemesnek, aki anyagi viszonyainál fogva kiváltságos helyzetéhez illően tud élni. Ebben régi hagyományokhoz híven járt el Mátyás. Két évszázadra visszanyúlóan küszködött ugyanis a magyar társadalom a lovagságnak mint külön jogú társadalmi rétegnek a kifejlesztésével, elhatárolásával, de mindig sikertelenül, mert mint az 1467-i reformokat követő visszahatás is megmutatta, maga a birtokos nemesség sem akarta cserbenhagyni szegény tagjait. Bár számára előnyt, az eddiginél

előkelőbb társadalmi helyzetet jelentett volna, ha csak a jómódú birtokosokat illeti meg a „nemes“ név és kiváltság, nem kért a kitüntetésből s érdekei ellenére is pártját fogta elszegényedett tömegeinek. Nyilvánvalóan, mert megingathatatlanul tudta: a közös származás és vérségi kötelék szétválaszthatatlan egységbe forrasztotta [Mátyás társadalmi reformjai] őket. Tiltakozásának hatása alatt Mátyás fel is hagyott kísérletével s e helyett 1486-ban, hatalma tetőpontján, amidőn már biztos volt, hogy egyetlen főúr sem szállhat szembe akaratával, a megyében intézményesen túlsúlyra juttatta a köznemességet a nagybirtokosok ellenében. Intézkedései nagy fontosságának teljesen tudatában volt; ezért hagyta meg törvénykönyve befejezésében: reformjai örök időkre szólnak, azoknak egyetlen pontját sem utódai, sem az ország soha meg nem változtathatják, nem módosíthatják még új királyok választása és koronázása alkalmával sem.

A reformok értelmében lényegesen átalakult a megye vezetősége. Eddig a főispán az ország túlsó feléből is elhozhatta bármelyik familiárisát alispánnak s ez sokszor nem is volt nemes; most ellenben a törvény kimondotta, hogy a főispán csak a megyebeli nemesek, mégpedig a tehetősebbek, előkelőbbek közül választhatja ki megbízottját, akinek azután az esküt a vármegye közgyűlésén kell letennie. Mivel a jómódú köznemes, akinek egész rokonsága a megyében élt, az alispánság elnyerése után kevésbé volt kiszolgáltatva a főispánnak, mint gyökértelen elődje s mivel esküje is kötötte a megyéhez, az alispáni tisztség félig már ki is bontakozott a korábbi tisztán magánjogi, azaz hűbéri kapcsolatból. Bár a fejlődés csak a XVI. század első felében jutott el odáig, hogy az alispán függetlenül a főispántól s a megyei nemesség választásából nyerte el hatalmát, az autonómia kiépülése felé a kezdeményezést tagadhatatlanul az 1486-i rendelkezés jelentette. Ugyanakkor alakította át Mátyás megyei és nemesi jellegűvé a „királyi emberek“ megbízatását. Ezek a „homo regius“-ok, akik egy-egy hiteleshely – káptalan vagy konvent – megbízottjának a jelenlétében eszközölték a tanúkihallgatásokat, vizsgálatokat, birtokiktatásokat és foganatosították az idézéseket a királyi bíróságok elé, a megyebeli nemesek közül kerültek ki s mint nevükből következtethető, megbízatásukat az uralkodótól nyerték; valószínűleg a főispánok állították össze időről-időre s küldték fel a királyi kúriába jegyzéket, hogy az oklevelek, parancsok kibocsátásánál a kancellária munkáját megkönnyítsék. Mátyás most megváltoztatta a régi rendet, a királyi emberek kiszemelését a megye nemességére bízta. Tehát ez választott 8–10–12, esetleg több vagy kevesebb előkelőbb nemest, hogy a hiteleshely kiküldöttjével egyetértésben járjanak el. Mint a nemesség képviselőinek, ezentúl „választott és esküdt nemes“ volt a nevük s megbízatásuk elől, amely egy évre szólt, kitérniök nem lehetett, mivel a választást elfogadni vonakodót nagy bírság sújtotta.

Az új szervezetű, hangsúlyozottan köznemesi jellegű megyének a jogköre kibővült, hatalma megsokszorozódott. Eddig a megyei bíróság csak kisebb ügyekben intézkedhetett, mert az igazán jelentősek, mint a birtokfoglalók, hatalmaskodók, gyujtogatók és egyéb gonosztevők üldözése s elítélése felől az úgynevezett proclamata congregatio határozott, az a rendkívüli törvényszék, amelyet időnként a nádor tartott és irányított, amikor a királyi kúriából felkereste a megyéket. Mátyás azzal, hogy a nádori köztörvényszéket „örök időkre szólólag“ eltörölte, hatáskörét pedig a megyére ruházta, oly hatalom gyakorlására jogosította a vármegyét, amilyennel korábban csak az ország főbírájától támogatva rendelkezett. Ugyanakkor ellenőrzése alá kerültek a nagy uradalmak is, amelyeknek birtokosai eddig azt a kiváltságot élvezték, hogy csak a király vonhatta őket felelősségre, a főispán ellenben nem. Visszavonva és megsemmisítve bírósági kiváltságaikat, Mátyás a főurakat a nemesi megye alá rendelte. Ennek vezetősége tehát jogot nyert arra, hogy a gonosztevők elfogatása végett [A köznemesi jellegű vármegye] belépjen az uradalmak területére s ha a jobbágyok részéről ellenállásra talál, egész falut is mindaddig lefoglalva tartson, amíg a király fel nem oldja a zár alól, ha pedig maga a főúr védené a bűnösöket, ingatlan vagyonát azonnal és örökérvényűen elkobozza. Hasonlóképpen

teljes szigorral járhatott el a megye a birtokfoglalókkal szemben. Joga volt ugyanis, egyszeri felszólítás után, letartóztatni, a birtokból kidobni és kártérítésre kötelezni őket, szükség esetén igénybe venni ellenük az egész megye nemességének fegyveres erejét s ha esetleg ez is kevésnek bizonyulna, hatalmuk megtörésére a királyi hadsereget felléptetni. A megyei hatóság tekintélyét volt hivatott emelni és biztosítani az a rendelkezés, amely a hűtlenségért járó büntetéssel fenyegette az engedetleneket, a megye ítéletével elégedetleneket pedig, a fellebbezés elutasítása esetén, a bírságok kétszeresében marasztalta el, végül kötelezte a legelőkelőbb egyházi és világi urakat is, hogy a megyei beligazgatás költségeinek fedezéséhez hozzájáruljanak. A nemesség országgyűlési követeinek költségeiből csak azoknak a főuraknak nem kellett részt vállalniok, akik a királytól névre szóló meghívót kaptak a diétára, másnak ellenben mindenkinek, mivel a követeket a király az ő képviselőiknek is tekintette.

Amióta a nemesi megye a király támogatásával a főurak felett is gyakorolhatta hatalmát, nem volt többé akadálya, hogy a főnemesség elhatárolódjék és zárt testületté váljék. Arra a magaslatra ugyanis, amelyre Hunyadi a besztercei grófsággal feljutott, mások is törekedtek s közülök egyeseket Mátyás is kénytelen volt felbocsátani. Így nyerte el Zápolyai Imre 1465-ben Szepes megye örökös főispánságát s nevezte magát ettől fogva szepesi grófnak, 1470-ben Ernuszth János, a kincstartó Turóc megyéét, a következő évben pedig Bánffy Miklós Aradét. Mivel ekkor még a főispánok voltak a megyék urai, méltóságuknak örökössé tételével, egy családhoz kötésével az uralkodó a saját kinevezési jogát s hatalmát korlátozta, kockáztatta továbbá, hogy az örökös főispánok megyéiket, amelyekre most már nem terjedt ki a rendes királyi törvényszékek illetékessége, bíraskodási joguk alapján önálló territoriummá fejleszthetik. Aggályainak azonban meg kellett szünniök, amikor a megyében a köznemesség kezébe jutván a hatalom, a főispán szeparatiztikus törekvései tökéletes ellensúlyra akadtak. Ettől fogva nem találhatta veszélyesnek, hogy Ujlaki herceggé legyen, mások meg – a XVI. században – a grófságot vagy az idegen eredetű „szabad báróságot“ nyerjék el. A Jagellók is nyugodtan ajándékozhatták tehát ezeket a kitüntető jelzőket, hiszen most már csak címek voltak, nem úgy, mint Nyugaton, ahol egy-egy önálló hűbéres territorium felett felségjogok alapján gyakorolt uralmat jelentettek.

A köznemesség, amely Mátyás támogatásával a megyében megerősödött, az országgyűlésen pedig részt nyert az állam sorsának intézésében, pártfogója halálával igen nehéz helyzetbe jutott. A főurak ugyanis, eltörölve a nagy király valamennyi reformját, ugyanoda törekedtek visszaszorítani, ahol a XV. század közepén volt, a megyében pedig a régi rendet akarták helyreállítani. A védekezés, míg pozícióit tartani igyekezett, a nemességet véglegesen szembeállította a főurakkal s rákényszerítette, hogy sorsát nélkülük, sőt ellenükre igyekezzék biztosítani. Úr és familiáris több évszázados kötelékének, amelyet pedig Mátyás sértetlenül hagyott, meg kellett sínylenie ezt az ellentétet. Nem olyan értelemben, mintha a főúr most már kevésbé védte volna familiárisait, vagy ezek lankadóbb hűséggel szolgálták volna. Az egyes emberek egyéni érzelmei mit sem változtak. Werbőczy is, mielőtt perszonális lett, éppen olyan odaadással ragaszkodott önként választott uraihoz, mint amilyent megkívánt azoktól a nemesektől, akik az ő szolgálatában állottak. A küzdelem azonban, amelyet a köznemesség már egyszer elnyert társadalmi helyzetének biztosítására 1495-től folytatott, feltartóztatathatatlannal vezetett a kezdetben kitűzött célnál messzebbre és siettetett az egész társadalmi rend átalakulását.

A köznemesség, amint országgyűlési párttá lett, hamar megértette, hogy több sikerrel járnának akciói, nagyobb súlya volna a diétán, ha valóban minden nemes az ő táborába tartoznék s nem a nagybirtokosok bandériumában foglalna helyet mint familiáris. Arra törekedett tehát, hogy ezekkel a tömegekkel, kivonva őket a familiaritás kapcsolatából, egyszerre erősítse magát és gyengítse

ellenfelét. Vezére és teoretikusa, Werbőczy fogalmazta meg, meglepően egyszerű és hatásos módon azt a társadalompolitikai programot, amelynek megvalósulása a győzelmet jelentette. Mindazt, amit a nemesség még csak óhajtott elérni, Werbőczy úgy tüntette fel, mint régóta, [Werbőczy Hármaskönyve] ősidőktől fogva meglévő, tényleges állapotot s mint egy nagy jogrendszer integráns részét. Leglényegesebb elve, hogy Magyarországon minden főpap, báró, mágnás és nemes egyforma előjogokat élvez, egy és ugyanazon törvény és szokásjog alatt áll. A főpapok és főurak szabadsága tehát nem nagyobb, mint a nemeseké; csak méltóságuk és hivataluk különbözteti meg őket, csak az, hogy közelebb ülnek a királyhoz, a tanácsban előbb szólalnak fel s tisztségük magasabb, de nem valami különleges jogi helyzet. A legszegényebb nemes és a leggazdagabb nagybirtokos jogegyenlőségének hangoztatása, az „egy és ugyanazon nemességnek“ ez a jelszava annyit jelentett, hogy minden nemes kizárólag a király joghatósága alá tartozik és főúr még ideiglenesen sem terjesztheti ki föléje bírói hatalmát. A familiárisi kapcsolatot ezzel Werbőczy elhomályosította. Nem cáfolta, hanem egyszerűen nem vett róla tudomást s úgy fejtegette a perbeli eljárás szabályait, a bírászkodás elveit, mintha köznemes felett sohasem ítélt volna dominusa.

Nem vitás: a jogszokásoknak abból a halmazából, amelyet a magyar társadalom élete folyamán a XVI. század elejéig kitermelt s amely írásba nem foglalva élt több-kevesebb ember emlékezetében, egészen más rendszert is fel lehetett volna építeni, mint amilyent a Hármaskönyv foglal magában. Az immunitas és exemptio, amelyet a főurak uradalmi élveztek, az örökös főispánság, a pallosjog, az országnagyok megkülönböztetett helyzete könnyen lehetnek volna egy főúri érdekeket szolgáló jogtudós rendszerezésének az oszlopai s elbírták volna a hűbéri bírászkodás elveiből megszerkesztett boltozatot. Ha a kezdeményezés megragadásával felfogását mégis a köznemesség tette uralkodóvá, – ez Werbőczy művének törvénykönyvvé válásával következett be – a sikerben bizonyára része volt annak, hogy a rendiség, amelynek szószólója volt, az európai fejlődésben újabb, korszerűbb fokot jelentett, mint a hűbériség. De volt a fordulatnak más oka is: Zápolyai és a hozzá szító főurak támogatása, ami kieszközölte a királytól Werbőczy munkája számára a megerősítést. A Zápolyai-ház, bár ereje szintén nagybirtokain és familiárisai sokaságán nyugodott, úgy találta, hogy érdemes áldozatot hoznia és kibocsátania dominusi joghatósága alól hűbéreseit. A köznemesség támogatásától ugyanis győzelmét, trónrajutását várta s így számíthatott rá, hogy mint király visszanyeri mindazokat, akiket mint főúr elveszít, hiszen régi familiárisai a szentkorona-tan értelmében független köznemesekké válva valamennyien királyi joghatósága és törvényszékeinek illetékessége alá tartoztak volna.

A polgárság, a városok lakossága sohasem volt a nemesi társadalom hűbéri életformájának a részese, renddé fejlődése azonban mégis összekapcsolódott a köznemesség által vezetett harccal.

A XV. század végén a városok még egymástól elszigetelten éltek anélkül, hogy az összetartozás tudata felébredt volna bennük. Mert kiváltságaik, bár kivételes helyzetet biztosítottak számukra, egymagukban még nem jelentettek elég erős kapcsolatot. A városi autonómiát ugyanis, amint az előljáróság, bíró és esküdtek választásában, helyenként a kegyúri jog gyakorlásában, az adózás terén élvezett könnyítésekben kifejezésre jutott, – tudniillik nem fejenként vagy házanként kellett a polgároknak a szolgálmányokat teljesíteniök, hanem adóterhük egy összegben nyert megállapítást – rendkívül sok helység nyerte el. Nemcsak olyanok, amelyek királyi joghatóság alatt állottak, hanem magánföldesurak telepei is. Maga Zsigmond a XV. század elején jelentéktelen falvakat megadományozott a főváros, [A polgárság és a mezővárosok] Buda kiváltságaival, anélkül, hogy számukra a városi élet feltételeit – virágzó ipar és kereskedés folytatását – biztosítani tudta volna. Az ő politikája így végeredményben nem a polgárság megerősödését eredményezte, hanem a jobbágyság tehetősebb részének kiemelkedését és lakóhelyének, a mezővárosnak a jobbágyfalu meg a kereskedő-

iparos, tehát polgári jellegű város közé illeszkedését. A mezővárosok, amelyek így csak jog szerint voltak városok, súlyos teherként nehezedtek azokra a civitasokra, amelyeknek lakossága elérte a nyugati polgárság életének színvonalát, mivel tömegükkel megakadályozták, hogy a városi kiváltságlevélben biztosított jogok alapján történhessen meg a renddé szerveződés. A kristályosodás egy sajátos, külön polgári bíróság, a tárnokszék alakulásához kapcsolódott.

A tárnokmester, aki a királyi városok legfőbb bírója volt, a főurak közül került ki s tisztsége egyike a legelőkelőbb országos méltóságoknak. Amidőn a városi hatóságok ítéletével elégedetlenek pereit, amelyek fellebbezés formájában jutottak eléje, megtárgyalta, eleinte, a XIV. században még nemesi bírótársakkal tanácskozott. Lassan azonban szokásba jött, hogy az ítélezésekre meghívást nyertek a nagyobb városok bírái s ugyanezek időnként helyet foglaltak a király mellett is, ha éppen ő bíraskodott polgárok ügyében. A városoknak természetesen nagyon előnyös volt, ha a tárnokmester azoknak a szavára hallgatott, akik a polgári jogszokásokat ismerték, mert így elkerülték a nemesi jogfelfogás, e számukra idegen szellem érvényesülését legbensőbb ügyeikben. Arra törekedtek tehát, hogy a tárnokmester bírótársai közül a nemesek teljesen kiszoruljanak s helyükbe a maguk képviselői kerüljenek. A XV. század közepére sikerült is ezt fokozatosan elérniük. Azok a városok, amelyek rendszeresen képviseltették magukat a tárnokszéken, a legnagyobbak és leggazdagabbak voltak: Buda, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes, Sopron, hogy azután II. Ulászló uralkodása alatt nyolcadiknak Pest csatlakozzék hozzájuk. Valamennyien a külkereskedelmi forgalom lebonyolításából vagyonosodtak meg s ennek az állandó jövedelmet biztosító erőforrásnak a birtokában végleg háttérbe szorították a régibb városokat, mint Esztergomot, Székesfehérvárt, az Árpád-kori kulturális élet központjait.

A tárnoki városok a polgárság elitjét jelentették; azt a réteget, amely a legvállalkozóbb szellemű volt, a legtöbbet érintkezett a nyugati kereskedőközpontokkal, Béccsel, Nürnberggel, Prágával, Velencével s így tudatában volt, hogy „polgári érényeinek“, szorgalmának köszönheti vagyonosodását. A tárnokszéki bíraskodás volt az alkalom számukra, hogy tanácskozzanak az őket egyaránt érintő fejleményekről, bizonyos megállapodásokra jussanak és így a polgárság törekvéseinek, elhatározásainak hangot adjanak. A tárnokmester mellé ugyanis a felsorolt városok két-két megbízottjukat – rendszeren a bírók is közöttük voltak – küldötték el s üléseiket Budán, az úgynevezett tárnoki házban tartották, mintegy ezzel is kifejezésre juttatva a nemesi szokásjogtól, a királyi kúriában uralkodó felfogástól való idegenkedésüket. Bíróságuk rendtartásai, a tárnokszéken érvényesülő elvek egyébként már Mátyás uralkodása alatt írásos megrögzítést nyertek, tehát egy emberöltővel hamarabb, mint a nemesi jogszokásokat Werbőczy rendszerbe foglalta.

A városok egy másik csoportjának – Óbuda, Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szokolca, Kiszszeben, Szeged tartoztak ide – fellebbezési pereiben a királyi kúria egyik nagybírója, a személynök ítélkezett s mert ő nemesi bírótársak tanácsával élt, maguk a városok sem titkolhatták, hogy egy fokkal alacsonyabb [Tárnoki, személynöki és bányavárosok] színvonalon állanak, mint a tárnokiak. Ellenkező esetben Szokolca aligha találta volna kitüntetésnek, hogy – már a XVI. század második felében – az első csoportba átléphetett és felhatalmazást nyert, hogy kiküldöttjei részt vehessenek a tárnokszék ülésein. Ugyancsak törvénykezési forum köré csoportosultak a bányavárosok, Kőrmöc-, Beszterce-, Selmecebánya, Újbánya, Baka-, Béla- és Libetbánya, még pedig oly módon, hogy követeik a legjelentősebb városba, Kőrmöcbányára gyűltek össze polgáraik fellebbezett pereinek megtárgyalására és ítéletmondásra, a tárnokszékhez hasonló, szintén jelentős közvéleményalakító testületté tömörülve. Egyáltalán nem találták azonban fontosnak a városok, hogy részt vegyenek az országgyűlési tanácskozásokon. Amidőn a királyoktól meghívót kaptak, – az Albert halálát követő trónviszályok idején kezdődött ez a szokás – nagyon vonakodva tettek eleget a felszólításnak s

kedvetlenségük nem csökkent később sem. Az országgyűlések – úgy érezték – csak terhet jelentenek számukra, mivel a követküldések kiadásokkal járnak s mert újabb meg újabb adómegajánlások szükségéről kell hallaniok; éppen ezért a szomszédos városok be is érték azzal, hogy egyetlen közös megbízottat hatalmazzanak fel képviselőikre.

A tárnoki és személynöki városok, továbbá a bányavárosok, amikor a maguk erejéből felemelkedtek, messze elhagyták a sok száz mezővárost. Ezek ugyanis jórészt magánföldesurak hatalma alatt állottak, bíraskodás tekintetében tőlük függtek, a váruradalmak kötelékébe tartoztak s így egymástól elszigetelve nem is képezhettek ki oly szervezetet, amely összetartozásuk jelképe lehetett volna. A jobbágyságtól csak a városi élet külsőségeit biztosító kiváltságok különböztették meg őket, ezek azonban a Jagelló-kor főúri reakciójával szemben nem nyújtottak kellő védelmet. Valóban, már 1492-ben el is veszítették azt a leglényegesebb privilégiumukat, amelynek erejénél fogva földesúri szolgálányaikat egy bizonyos állandó összeg lefizetésével megválthatták s arra köteleztettek, hogy ezentúl éppen úgy telkenként adják meg a földesúrnak a kilencedet, mint a falvak jobbágjai. Ugyancsak még a század utolsó évtizedében a nagybirtokosok kísérletet tettek, hogy jobbági függőséggé alakítsák át a szabad bérlőviszonyt, amelynek keretei között egyes városi polgárok, kismanesek és jobbágyok kedvező feltételek mellett szőlőt, földet vettek bérbe a földesuraktól. Ezeket az elnyomó törekvéseket, amelyek a nagybirtok lényegéből következtek, a mezővárosi és falusi lakosság nem tudta kivédeni s így sorsa rosszabbra fordult. Lehanyatlásuk viszont lehetőséget nyújtott a városoknak, hogy megőrizve függetlenségüket, végleg elváljanak tőlük s kiváltságos helyzetüket annyira szembetűnővé tegyék, hogy a világ is külön rendnek láthassa őket.

Nehéz és áldozatokkal járó küzdelemben kellett azonban a városoknak is kivédeniök a főurak ellenük irányuló csapásait. Legtöbbjük zálog gyanánt nagybirtokosok kezében volt – Szeged éppen úgy, mint Sopron – s ez többet jelentett annál, hogy adójukat a király helyett a földesúr kapja meg. Legalább Esztergomot Ulászló, amidőn elzalogosította Bakócz Tamásnak, feloldotta esküje alól és az érsek meg utódai iránti hűségére kötelezte. Nem egyszerűen csak egyes hatalmaskodókkal kellett a városoknak szembeszállniok. Az még nem volt meglepő, hogy a hét bányavárost, amikor a nagylucei Dóczy-családdal viszályba keveredett, ellenfele jobbágyoknak tekintette és nem őket vonta perbe, hanem Beatrixot, az özvegy királynét, akinek eltartására adóik le voltak kötve. A veszedelmet az a készség jelentette, amellyel a királyné és a per bírása, a nádor, magáévá tette a nagybirtokos család felfogását. Mivel az érvényes jogszokások és állandó gyakorlat szerint a városok maguk pereskedhettek, ellenben a jobbágyért urának kellett helytállania, – viszont azután szabad keze volt a saját hatáskörében megfenyíteni őt – a perbeli cselekvőképeség elvesztése jobbágysorsra jutást jelentett. A bányavárosok ugyan elkerülték ezt a veszedelmet, mert nagy összeg lefizetésével kibékítették a Dóczyakat, újabb áldozatokkal pedig a királytól kiváltságaikat elismerő okleveleket eszközöltek ki, de a nyugalmat és biztonságot nem érezhették véglegesnek.

A köznemesség sietett ekkor a polgárság segítségére. Werbőczyt korántsem a városok iránti rokonszenv vezette; a köznemesség vele együtt az uralkodó hatalmát törekedett megszilárdítani, amidőn a királyi uradalmak és vámhelyek mellett a városokat is ki akarta ragadni a főurak kezéből, de – bár akaratlanul – a polgárságnak mint rendnek a megszilárdulását érte el, amidőn (1514) törvényben névszerint felsorolta a városokat, elidegeníthetlenségüket hangsúlyozta és a korona javainak nevezte őket. Ezzel a körülírással tisztázódott ugyanis kétségbe nem vonható módon, hogy mely [A jobbágyság válsága] városok lakosságát illeti meg a polgárság elnevezése s nyert elismerést ennek különállása, rendisége. Az országgyűlési szereplésre, a tanácskozásokon való részvételre azonban csak Mohács után gondolt a polgárság.

Ugyanakkor, amidőn a leggazdagabb városok véglegesen különváltak a mezővárosok tömegétől, nagy válságon ment át a jobbágyság. Mint mindenütt Európában, nálunk is az egyre növekvő állami szükségletek fedezésére kivetett adók súlyos teherként neheztedek reá. Mátyás rendkívüli adóját, a rendszeressé lett portánkénti egy forintot ugyanis akkor is fizetnie kellett, amidőn az többé nem az állandó hadsereg eltartására szolgált, hanem a nagybirtokosokat gazdagította, amikor pedig a határvédelem, a török elleni háborúk az államot további erőfeszítésekre kényszerítették, megint csak neki kellett az anyagi eszközöket újabb adók formájában a király rendelkezésére bocsátania. Ha azonban el is szürkült élete, sorsát nem érezte, nem is érezhette annyira kétségbeesettnek, hogy felkelésre kellett volna gondolnia. Forradalmat ugyanis nem azok a társadalmi rétegek szoktak kezdeményezni, amelyek a rossz sorsba beleszületnek, – ők el sem tudják képzelni, hogy az élethez több joguk volna – hanem a lesüllyedtek, amelyek még emlékeznek korábbi kedvező állapotukra s szenvedések közt izzóvá lett gyűlölettel gondolnak azokra, akiknek letaszításukat tulajdonítják. Ilyen csoporttá a XVI. század elején a mezővárosok lakossága lett, amikor kilencedre kötelezték és elveszítve a „polgár“ nevet, a jobbágysággal került egy színvonalra.

A benne felgyülemlett elégedetlenséget robbantotta ki 1514-ben a keresztesháború terve, amellyel a pápaválasztáson csalódott Bakócz római kudarcát próbálta szépítgetni. A székely nemes Dózsa Györgyöt, ezt a bátor végvári vitézt, akit Bakócz tétetett a sereg parancsnokává, az események kényszerítették a főurak ellen. Csapatái eltartására, élelmezésére ugyanis semmi támogatást sem kapott s így a fegyelmet nem bírta fenntartani, amidőn pedig az alföldi mezővárosok hozzácsatlakoztak, a tömeg már csak egyetlen célt látott maga előtt: bosszút állani a nagybirtokosokon, majd általában a földesurakon. A jobbágyháború elkerülhetetlen kudarca megpecsételte a mezővárosok sorsát. Werbőczy már a jobbágyságba tartozóknak tüntette fel őket, magát a jobbágyot pedig teljesen földesura joghatósága alatt állónak tekintette. Nem lehet neki földbirtoka, fekvősége, – tanította – hanem csak munkájának a bére illeti meg, urát pedig nem hagyhatja el, mert lázadása miatt büntetésül a földhöz van kötve. Mindez azt is jelentette, hogy a jobbágy többé nem lehet familiáris s így a nemesség lefelé éppen úgy éles, határozott vonallal különül el, mint felfelé a főurakkal szemben. A rendi társadalom kialakulása fejeződött be ezzel.